

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Η' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ

«ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟΝ»
18-20 Σεπτεμβρίου 2006 - Βόλος

Η ΕΟΡΤΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ - ΘΕΟΦΑΝΕΙΩΝ

Ἄρχιμ. Νικολάου Χ. Ἰωαννίδη, Δρος Θ.
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Εἰσαγωγικά:

Ἐπιτρέψτε μου, Σεβασμιώτατοι ἅγιοι ἀρχιερεῖς, σεβαστοὶ πατέρες καὶ ἀδελφοί, νά ἀρχίσω μέ τούς λόγους τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, οἱ ὅποιοι, κατὰ τήν ταπεινή μου ἄποψη, μᾶς εἰσάγουν μέ τόν καλύτερο τρόπο τόστο στό θέμα τοῦ συνεδρίου μας γενικῶς ὅσο καί στήν παρούσα εἰσήγηση μου εἰδικότερα: «Πολλοί γάρ τὰς μέν ἐορτάς ἄγουσι, καί τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἴσασι, τὰς δέ ὑποθέσεις, ὅθεν ἐτέχθησαν, ἀγνοοῦσιν. Ὅτι μέν οὖν ἐπιφάνεια ἢ παρούσα λέγεται ἐορτή, δῆλόν ἐστι πᾶσι· τίς δέ ἐστίν ἢ ἐπιφάνεια αὕτη... τοῦτο οὐκ ἐτι ἴσασιν· ὅπερ ἐσχάτης αἰσχύνης ἂν εἶη καί πολλοῦ τοῦ καταγέλωτος, καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν τήν ἐορτήν ταύτην ἄγοντας, τήν ὑπόθεσιν αὐτῆς ἀγνοεῖν»(1). Τή διαπίστωση αὕτη τοῦ ἱεροῦ πατρός ὀφείλουμε νά ἐκλάβουμε καί ὡς προτροπή γιά μιά καλύτερη ἐμβάθυνση στή γνώση τῆς ἱστορίας καί τῶν συνθηκῶν ἐξέλιξης καθῶς καί τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἐορτῆς Χριστουγέννων Θεοφανεῖων, πού ἔχουμε τήν τιμή νά διαπραγματευθοῦμε στό παρόν συνέδριο, κατόπιν ἐντολῆς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ παρούσα εἰσήγηση ἀκολουθώντας τή χρυσοστομική προτροπή ὀφείλει νά ἀπαντήσῃ στά ἐξῆς γενικά ἐρωτήματα: Πῶς παρουσιάζονται οἱ ἐορτές τῶν Χριστουγέννων καί Θεοφανεῖων στήν ἀρχαία Ἐκκλησία καί ποιά ἢ ἱστορική ἐξέλιξή τους; Μέσα σέ ποιοῦ ἰδεολογικό πλαίσιο ἐορτάζονταν καί ποιοῦ εἶναι τό θεολογικό περιεχόμενό τους; Οἱ ἀπαντήσεις στά ἐρωτήματα αὐτά δέν μποροῦν νά ἀγνοήσουν τήν ἀρχή ὅτι κάθε ἱστορική ἐξέλιξη εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ συγκεκριμένους χώρους, καί ὅτι κάθε προσδιορισμός τοῦ περιεχομένου τῶν ἐορτῶν εἶναι ἐπίσης συνδεδεμένος μέ συγκεκριμένα πρόσωπα. Ἐτσι ἡ ὅλη διαπραγματεύση θά ἐπικεντρωθεῖ κυρίως, ἀλλ' ὄχι ἀποκλειστικά, στό χῶρο τῆς Καππαδοκίας καί ἰδιαίτερα στά πρόσωπα τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων. Ἡ ἐπιλογή αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαία· ἡ Καππαδοκία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διαδραματίσῃ, ὡς γνωστόν, κατὰ τόν Δ' αἰῶνα, τόν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς Ἐκκλησίας, σπουδαῖο ρόλο στά ἐκκλησιαστικά δρώμενα καί στή διαμόρφωση τῆς θεολογίας λόγω τῶν μεγάλων ἱεραρχῶν τῆς, τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ τοῦ Θεολόγου, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καί τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου. Οἱ Καππαδόκες αὐτοὶ ἱεράρχες, μεγάλοι θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας καί διαμορφωτές τῆς δογματικῆς ὀρολογίας, ὑπῆρξαν καί ἄριστοι γνώστες τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καί τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας τῆς ἐποχῆς τους, γι' αὐτό ἀποτελοῦν τίς ἀσφαλῆστερες πηγές γιά νά γνωρίσουμε τόσο τήν παρουσία τῶν ἐν λόγω ἐορτῶν στήν ἀρχαία Ἐκκλησία καί τό ἰδεολογικό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς κατὰ τήν ὁποία γεννήθηκαν, διαμορφώθηκαν καί ἐξελίχθηκαν, ὅσο καί τό θεολογικό περιεχόμενό τους. Τά ἔργα τους λοιπόν ἀποτελοῦν τή βάση πάνω στήν ὁποία θά στηριχθεῖ ἡ ταπεινή προσφορά μου στό παρόν συνέδριο.

1. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξή τους :

Σύμφωνα μέ τήν Καινή Διαθήκη, ὁ Ἰησοῦς Χριστός ζήτησε ἀπό τούς μαθητές του νά τηροῦν τήν ἀνάμνηση τοῦ θανάτου του (βλ. Λουκ. 22, 19-20), χωρίς ὅμως νά τούς δώσει κάποια ἐντολή ἢ ἀπαγόρευση γιά τόν ἐορτασμό τῆς Γεννήσεώς του, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τό ὑψίστο γεγονός γιά τή σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, ὅπως βεβαιώνουν ἡ Καινή Διαθήκη (βλ. ἐνδεικτικά Ματ. 1, 18 κ. ἐξ.· Λουκ. 2, 17· Φιλ. 2, 7) ἀλλά καί οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἐτσι οἱ Ἀπόστολοι καί τὰ μέλη τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας γιά ἕνα χρονικό διάστημα δέν ἐορτάζαν τή Γέννηση τοῦ Κυρίου(2). Πόσο μεγάλο ἦταν αὐτό τό χρονικό διάστημα, εἶναι δύσκολο νά προσδιορισθεῖ μέ ἀκρίβεια. Εἶναι σημαντικό ὅμως νά σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τούς δύο πρώτους αἰῶνες μετά τό θάνατο τοῦ Χριστοῦ κανεῖς δέν γνώριζε, καί λίγοι ἐνδιαφέρονταν, γιά τόν ἀκριβῆ προσδιορισμό τῆς

Άγνωστης ήμερομηνίας τής Γεννήσεως του(3). Έκτός αυτού λόγω τών διωγμών και τών μαρτυρικῶν θανάτων τών χριστιανῶν, κατά τή συγκεκριμένη περίοδο θεωρεῖτο σημαντική ή ήμερα τοῦ θανάτου και εορτάζονταν, ὅπως και μέχρι σήμερα, οἱ ήμέρες τής θανάτωσης τών μαρτύρων σ' αυτόν τόν κόσμο ὡς ήμέρες γεννήσεως στήν ἐνδοξη και οὐράνια ζωή, ἐνῶ ή ήμερα τής ἐπί γῆς γεννήσεως θεωρεῖτο ἀσήμαντη(4). Ἐξ ἄλλου οἱ πρῶτοι χριστιανοί θέλοντας νά τονίσουν τή θεότητα τοῦ Χριστοῦ σκόπιμα ὑποβίβαζαν τή σημασία τής σαρκικῆς του Γεννήσεως(5). Ἐπίσης ἀπέφευγαν νά εορτάζουν γενικῶς τίς ήμέρες τών γενεθλιῶν πιθανότατα λόγω τής σχέσης τους μέ τήν ἀστρολογία και τή μαντεία(6), τών παγανιστικῶν συνηθειῶν τής ἐποχῆς(7) και ἴσως γιά λόγους ἀποστασιοποίησης ἀπό τίς γενέθλιες εορτές τών ρωμαίων αυτοκρατόρων(8). Οἱ ἀντιρρήσεις αὐτές φαίνεται ὅτι δέν εἶχαν τόν τρίτο αἰῶνα τήν ἴδια βαρύτητα μέ ἐκείνη πού εἶχαν τούς προηγούμενους αἰῶνες· προφανῶς γιατί τότε ή πλειονότητα τών χριστιανῶν ἦσαν ἐξ ἐθνικῶν πού θεωροῦσαν τούς ἑαυτούς τους νομοταγεῖς Ρωμαίους, γιά τούς ὁποίους οἱ εορτασμοί τών γενεθλιῶν ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ πολιτισμοῦ τους(9). Ὡστόσο ἐδῶ πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι, μέ βάση τά βιβλικά κείμενα(10), σέ καμιά περίπτωση ή Γέννηση τοῦ Κυρίου δέν γινόταν ἀντιληπτή μέ τόν ἴδιο τρόπο πού γινόταν ή γέννηση ὁποιουδήποτε ἀνθρώπου(11). Ἐξ ἄλλου ἐφ' ὅσον κατά τόν τρίτο αἰῶνα στή ρωμαϊκή κοινωνία οἱ δομές εἶχαν μεταβληθεῖ δραματικά, ἦταν δύσκολο οἱ ἀντιρρήσεις πού ἐπικρατοῦσαν ἐπί κυριαρχίας τής εἰδωλολατρίας νά ἐξακολουθοῦν νά ἐμποδίζουν(12) τόν εορτασμό μιᾶς τόσο σημαντικῆς στιγμῆς στήν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως ή Γέννηση τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ(13), πολύ περισσότερο μάλιστα ὅταν ὁ εορτασμός αὐτός δέν ἦταν ἀντίθετος μέ τήν Καινή Διαθήκη(14).

Οἱ πρῶτες ἀναφορές περί εορτασμοῦ τής Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ θεωρεῖται, ἀπό μερικούς ἐρευνητές, ὅτι ὑπάρχουν σέ κείμενα τοῦ πάπα Τελεσφόρου (125136)(15), ἐνῶ ἄλλοι ἀρνοῦνται τήν ἐκδοχή αὐτή θεωρώντας ὅτι δέν πρόκειται γιά ἀθηντικά στοιχεῖα, ἀλλά γιά μεταγενέστερες παρεμβολές(16). Ἄλλοι πιθανολογοῦν τήν ἐναρξη τοῦ εορτασμοῦ στό δεύτερο αἰῶνα(17) και ἄλλοι στόν τρίτο(18).

Πάντως κατά τήν ἐναρξη τοῦ εορτασμοῦ ή εορτή τής Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ σέ πολλές Ἐκκλησίες ἦταν στενά συνδεδεμένη μέ τήν εορτή τών Θεοφανείων και εορτάζονταν στήν Ἐνατολή ἀπό κοινού, τήν 6η Ἰανουαρίου, μέ τό ὄνομα Θεοφάνεια ή Ἐπιφάνεια(19). Τά ὄνόματα αὐτά, ὅπως φαίνεται και ἀπό τήν ἱστορία τών εορτῶν(20), δείχνουν ὅτι ἀρχικά ή εορτή ἦταν ἀφιερωμένη στήν ἀνάμνηση τής ἐπί γῆς φανερώσεως τοῦ Υἱοῦ και Λόγου τοῦ Θεοῦ γενικῶς, και εἰδικότερα σέ ὀρισμένα γεγονότα τής ζωῆς του στά ὁποῖα κατ' ἐξοχήν φανερωνόταν ή θεότητά του: ή Γέννηση, ή προσκύνηση τών μάγων, ή Βάπτισις στόν Ἰορδάνη μέ τήν φανέρωση τής ἀγίας Τριάδος, τό ἐν Κανᾶ θαῦμα τής μεταβολῆς τοῦ ὕδατος σέ οἶνο, ὁ χορτασμός τών πεντακισχιλίων ἀνθρώπων μέ πέντε ἄρτους κ. ἄ., ὅπου φανερώνεται ή θεία δύναμη τοῦ Κυρίου(21). Ἡ εορτή λοιπόν τών Θεοφανείων ὑπῆρξε στήν ἀρχή συγκεντρωτική εορτή, κατά τήν ὁποῖα εορτάζονταν πολλά γεγονότα και γι' αὐτό ή ὄνομασία τής Θεοφάνεια Ἐπιφάνεια εἶναι στόν πληθυντικό ἀριθμό(22).

Ἡ εορτή τών Θεοφανείων ἄρχισε νά εορτάζεται κατά τήν τρίτη ἑκατονταετία στήν Ἐνατολή και ἰδιαίτερα στήν Αἴγυπτο. Τήν πρώτη μαρτυρία γιά τήν εορτή βρίσκουμε στό ἔργο Στρωματεῖς τοῦ Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα († περί 250), ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι οἱ ὄπαδοί τοῦ γνωστικοῦ Βασιλεῖδη εορτάζαν στήν Ἀλεξάνδρεια τή Βάπτισις τοῦ Κυρίου(23). Φαίνεται ὅτι οἱ γνωστικοί ἄρχισαν νά εορτάζουν τή Βάπτισις τοῦ Κυρίου ἀποδίδοντας σ' αὐτή τή μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅλα τά γεγονότα τής ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, διότι σύμφωνα μέ τήν αἰρετική διδασκαλία τους ὁ Χριστός μέχρι τή Βάπτισις του ἦταν συνήθης ἀνθρώπος, ὑποκείμενος στήν ἀμαρτία, και ἐγινε Υἱός τοῦ Θεοῦ κατά τήν ὥρα τής Βαπτίσεως και τής καθόδου τοῦ ἀγίου Πνεύματος κατ' αὐτήν. Μποροῦμε ἀσφαλῶς νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι ἀντιδρώντας πρὸς τούς γνωστικούς ἄρχισαν νά εορτάζουν στήν Ἐνατολή τήν εορτή τής Βαπτίσεως ἀποδίδοντας σ' αὐτήν τήν ὀρθή σημασία· δηλαδή ὅτι ὁ Χριστός και πρὶν τή Βάπτισις ἦταν Θεός, μόνο πού κατά τή Βάπτισις φανερώθηκε ή θεότητά του και ἀκριβῶς γι' αὐτό ή εορτή ἔλαβε τό ὄνομα Ἐπιφάνεια ή Θεοφάνεια. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Ὄριγένης στά μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνα, ἀπαριθμώντας τίς χριστιανικές εορτές στό ἔργο του Κατά Κέλσου, δέν ἀναφέρει τήν εορτή τών Θεοφανείων(24). Στό κείμενο Testamentum Domini nostri Jesu Christi (Διαθήκη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ) (I, 2628) ἀναφέρεται παράλληλα μέ τήν εορτή τοῦ Πάσχα και ή ήμερα τών Θεοφανείων. Ἐπίσης ὁμιλία πού ἀποδόθηκε στόν Γρηγόριο Νεοκαισαρείας τόν θαυματουργό (†270), εἶναι ἀφιερωμένη στήν εορτή τών Θεοφανείων(25) και λίγες δεκαετίες ἀργότερα ὁ ἅγιος Φίλιππος ἐπίσκοπος Ἡρακλείας (†304) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ή εορτή εορταζόταν στή Θράκη(26). Σέ νεότερη ἐποχή στήν πάλαι ποτέ Ἀρσινόη (σήμερα Faijūm) τής Αἴγυπτου βρέθηκε πάπυρος τών ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰ., στόν ὁποῖο μεταξύ ἄλλων ἀναφέρονται ή Γέννηση τοῦ Χριστοῦ στή Βηθλεέμ, ὁ ἀστήρ, και οἱ ποιμένες· περιέχει δέ και ἀντίφωνο πού ψαλλόταν κατά τήν εορτή τών Ἐπιφανείων (6 Ἰαν.) και ὅπως φαίνεται, ἀποτελοῦσε εἰσαγωγή στήν εορτή(27). Ὁ ἅγιος Ἐφραίμ ὁ Σῦρος (†373) ἀναφέρεται ἀπό κοινού στή Γέννηση, τή Βάπτισις και τό ἐν Κανᾶ θαῦμα(28). Τό γνωστό ὀδοιπορικό τής Αἰθερίας (Peregrinatio Aetherae ad loca

sancta) του τέλους του Δ' αιώνα. μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανείων (6 Ἰαν.) στὰ Ἱεροσόλυμα, ὅποτε ἑορταζόταν καὶ ἡ Γέννηση τοῦ Κυρίου.(29). Ἀπὸ τὶς παραπάνω μαρτυρίες βλέπουμε ὅτι ὁ ἑορτασμός τῶν Ἐπιφανείων Θεοφανείων ἀρχίζει κατὰ τὸν Γ' αἰ. στὴν Ἀνατολὴ καὶ συνεχίζει νὰ ἑορτάζεται ὡς κοινὴ ἑορτὴ μέχρι τὰ τέλη περίπου τοῦ Δ' αἰώνα.

Κατὰ τὸν Δ' αἰ. ἡ Δύση δέχθηκε τὴν ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανείων (6 Ἰαν.) ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καί, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἡ ἀνατολὴ λίγο ἀργότερα παρέλαβε ἀπὸ τὴ Δύση τὴν ἑορτὴ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (25 Δεκ.). Ὁ ρωμαῖος ἱστοριογράφος Ammianus Marcellinus (Ἀμιανὸς Μαρκελλίνος) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ 361 ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανείων ἑορταζόταν ἤδη στὴ Γαλατία καὶ ὅτι παρευρέθηκε καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ ἀποστάτης, προφανῶς γιὰ νὰ καλύψει τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστη(30). Στὴν Ἰσπανία ἡ σύνοδος τῆς Σαραγόσας (380) μὲ τὸν τρίτο κανόνα τῆς ἐπιτάσσει νὰ ἑορτάζονται τὰ Ἐπιφάνεια ὡς μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπίσημες ἑορτές τοῦ ἔτους(31). Ἔτσι περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' καὶ ἀρχὲς τοῦ Ε' αἰ. ἡ ἑορτὴ εἶχε ἐπικρατήσει στὴ Δύση καὶ ἑορταζόταν παντοῦ πλὴν τῶν δονατιστῶν, οἱ ὅποιοι τὴν ἀρνοῦνταν ὡς νεωτερισμό.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἡ ἑορτὴ τῆς Βαπτίσεως καὶ τῆς Γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ Δ' αἰ. ἑορτάζονταν ὡς κοινὴ ἑορτὴ στὶς 6 Ἰανουαρίου. Τὸ στενὸ σύνδεσμο τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν ἑορτῶν διαπιστώνουμε καὶ σήμερα ἀπὸ τὶς ἀκολουθίες τους. Στὴν ἀκολουθία τῶν Χριστουγέννων συναντοῦμε στοιχεῖα πού ἀρμόζουν στὰ Θεοφάνεια καὶ στὴν ἀκολουθία τῶν Θεοφανείων στοιχεῖα πού ἀρμόζουν στὰ Χριστούγεννα.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰώνα ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι ὁ κοινὸς ἑορτασμός τῶν δύο μεγάλων γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου, τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς Βαπτίσεως, ἄρχισε νὰ ἑορτάζεται σὲ μερικές ἐπαρχίες ξεχωριστά. Σὲ χρονικὸ τοῦ ἔτους 354, γνωστὸ ὡς χρονικὸ τοῦ Furius Dionysius Filocalus, καὶ συγκεκριμένα στὸ τμῆμα Depositio martyrum τὴν VII kalende (τὴν 7η πρό τῶν Καλανδῶν δηλαδὴ τὴν 25η Δεκεμβρίου) ἀναφέρει ὡς «ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ στὴ Βηθλεέμ» (VII Kal. Ian. Natus Christus in Bethlehem Judae). Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου πού ἑορτάσθηκε ἀπὸ τὸν πάπα Λιβέριο στὴ Ρώμη στὶς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 354, ἐνῶ σὲ ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες ἑορταζόταν ἀκόμη στὶς 6 Ἰανουαρίου(32).

Ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἑορτῆς τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἀπὸ τῆς Βαπτίσεως τῆς 6ης Ἰανουαρίου ἀποδίδεται συνήθως σὲ δύο λόγους: Ὁ πρῶτος θεωρεῖ ὅτι μετὰ τὸν τερματισμὸ τῶν διωγμῶν καὶ τῶν μαρτυρικῶν θανάτων τῶν χριστιανῶν ἄρχισαν νὰ ὑποχωροῦν οἱ ἐνθουσιαστικὲς ἐσχατολογικὲς τάσεις καὶ νὰ ἐκτιμᾶται ὅλο καὶ περισσότερο ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἡμέρα τῆς γεννήσεως ἄρχισε νὰ γίνεται πιὸ σεβαστὴ, μὲ συνέπεια νὰ καθιερωθεῖ καὶ ὁ ἑορτασμός τῶν Χριστουγέννων. Ὁ δεύτερος λόγος ἀναφέρεται στὴν ἀνάγκη τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας νὰ καθιερώσει κάποια ἑορτὴ παράλληλη πρὸς τὶς εἰδωλολατρικὲς ἑορτές πού ἑορτάζονταν στὶς 25 Δεκεμβρίου καὶ τὶς προηγούμενες ἀπ' αὐτὴν ἡμέρες. Στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴ 17η ἕως τὴν 23η Δεκεμβρίου ἄρχιζαν οἱ ἑορτές Saturnalia, ἀφιερωμένες στὸ θεὸ Saturna (Κρόνος), πού περιλάμβαναν θεατρικὲς παραστάσεις καὶ κορυφώνονταν τὴν 24η καὶ 25η Δεκεμβρίου, ἡμέρα ἀφιερωμένη στὸ θεὸ Μίθρα, δηλαδὴ τὸν «ἀήττητο ἥλιο» (Sol invinctus), καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἑορτές Brumalia, ἑορτασμός τῆς μικρότερης ἡμέρας τοῦ ἔτους (bruma) (33). Ὁ θεὸς Ἥλιος ἑορταζόταν στὴ Ρώμη ὡς κρατικὸς καὶ αὐτοκρατορικὸς θεὸς καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ (361-363), μὲ τὴν ἐπέκταση δὲ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας στὴ Ἀνατολὴ καθιερώθηκε ἡ συγκεκριμένη ἑορτὴ σὲ χῶρες ὅπου ἀργότερα ἀναπτύχθηκε ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ὅπως ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Συρία. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἥλιου σημειώνεται καὶ στὸ χρονικὸ Filocalus πού προαναφέραμε, ὡς γεννέθλιος ἡμέρα τοῦ «ἀήττητου θεοῦ ἡλίου» (Natalis solis invincti), πού ἑορταζόταν τὴν 25η Δεκεμβρίου. Ἡ συγκεκριμένη ἡμερομηνία τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἥλιου ἦταν ἀσφαλῶς συνδεδεμένη μὲ τὴ θεωρία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ὅτι στὸ χειμερινὸ ἡλιοστάσιο (22 Δεκεμβρίου) σημειώνεται ἡ ἐτήσια μικρότερη διάρρκεια τῆς ἡμέρας καὶ ἀντιστοίχως ἡ μεγαλύτερη διάρρκεια τῆς νύχτας. Μετὰ τὴν παρέλευση δύο ἡμερῶν, μὲ τὴν ἴδια πρακτικῶς ἀναλογία ἡμερᾶς-νύχτας, ἡ ἡμέρα ἀρχίζει νὰ μεγαλώνει ἀπὸ τὶς 25 Δεκεμβρίου μέχρι καὶ τὴν ἀντιδιαμετρικὴ περίπτωση, τὸ θερινὸ ἡλιοστάσιο (21 Ἰουνίου). Θεωρήθηκε δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὸ χειμερινὸ ἡλιοστάσιο ὁ Ἥλιος ἀρχίζοντας τὴ νικηφόρο πορεία του ξαναγεννιέται καὶ γι' αὐτὸ καθιερώθηκε ὡς γενέθλιος ἡμέρα του(34).

Τὸ φυσικὸ αὐτὸ φαινόμενο θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς χριστιανούς ὡς κατάλληλο σύμβολο τῆς ἐμφάνισης τοῦ Ἥλιου τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ Χριστοῦ, πού διέλυσε τὴ μακρὰ νύχτα τῆς ἀμαρτίας(35). Ἔτσι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος (274-323), σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς προκατόχους του, ὅταν καθιέρωσε τὸ χριστιανισμό, ἄρχισε νὰ ἀποδίδει τιμὴ ὄχι πλέον στὸν εἰδωλολατρικὸ θεὸ Ἥλιο, ἀλλὰ στὸν δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος Θεὸ Λόγο, τὸν Χριστό, τὸν «ἥλιο τῆς δικαιοσύνης», κατὰ τοὺς λόγους τοῦ προφήτη Μαλαχία: «καὶ ἀνατελεῖ ὑμῖν τοῖς

φοβούμενοις τό ὄνομά μου ἥλιος τῆς δικαιοσύνης» (4,2)(36). Οἱ χριστιανοί λοιπόν ἄρχισαν νά ἐορτάζουν κατά τήν ἡμέρα πού ἦταν ἀφιερωμένη ἀπό τούς εἰδωλολάτρες στόν ἀήτητο θεό Ἕλιο (Natalis Solis inuincti), τή Γέννηση τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὀνομαζόταν ὄχι μόνο «ἥλιος τῆς δικαιοσύνης» ἀλλά καί «φῶς», τόσο ἀπό τούς προφήτες («ὁ λαός ὁ πορευόμενος ἐν σκότι, ἴδετε φῶς μέγα· οἱ κατοικοῦντες ἐν χῶρα καί σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς» (Ἡσ. 9,2. Πρβλ. αὐτόθι 42,6· 49,6· 27,5· 46,13)), ὅσο καί ἀπό τούς εὐαγγελιστές: «φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν» (Λουκ. 2,32)· φῶς «ἐξ ὕψους, ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καί σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῆναι τούς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδόν εἰρήνης» (Λουκ. 1,7879)· «τό φῶς τοῦ κόσμου» (Ἰω. 8,12). Ὁ παραλληλισμός τοῦ Χριστοῦ ὡς ἡλίου καί φωτός τοῦ κόσμου πού ἐπικρατεῖ ἐπί τοῦ σκότους σέ ἀντιπαράθεση μέ τόν εἰδωλολατρικό Ἕλιο, βλέπουμε νά ἀναπτύσσεται ἀπό πολύ νωρίς στή χριστιανική γραμματεία καί νά κυριαρχεῖ στήν ὑμνολογία εὐθύς ἀμέσως μετά τήν ἐπικράτηση τῆς ἐορτῆς. Ἔτσι ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρέας († περί 250) ὀνομάζει τόν Χριστό «τῆς ἀναστάσεως ἥλιο»(37), ὁ Κυπριανός Καρθαγένης (+258) «sol verus»(38) (ἀληθινὸ ἥλιο), ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων (373/4397) «νέον ἥλιο»(39), ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος «τό ἀληθινόν φῶς τό φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον»(40) καί ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός «φῶς νοητόν καί ἥλιος δικαιοσύνης καί ἀνατολή ἐν ταῖς γραφαῖς ὀνόμασται ὁ Χριστός»(41). Στή δέ ἐκκλησιαστική ὑμνολογία καί ἰδιαίτερα στήν ἀκολουθία τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων ψάλλουμε: «...ἐξανέτειλε γάρ φῶς τοῖς ἐσκοτισμένοις...»(42), «Ἀνέτειλες Χριστέ ἐκ Παρθένου, νοητέ Ἕλιε τῆς δικαιοσύνης...»(43), «...σέ προσκυνεῖν τόν Ἕλιον τῆς δικαιοσύνης...»(44).

Ἡ χριστιανική ἀντίληψη γιά τό πρόσωπο τοῦ ἐναθρωπήσαντος Χριστοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπό τά πρῶτα χριστιανικά κείμενα καί τήν ὑμνολογία, μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἡ καθιέρωση τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου στίς 25 Δεκεμβρίου δέν ἔγινε ἀποκλειστικά γιά λόγους ἀνταγωνιστικούς στήν εἰδωλολατρική ἐορτή τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀλλά ὅτι προῆλθε ἀπλῶς ἀπό τή σημασία πού ἦδη οἱ χριστιανοί ἀπέδιδαν στήν ἐορτή, ἡ δέ ἀντιπαράθεση πρὸς τήν εἰδωλολατρική ἐορτή ὑπῆρξε μόνον ἀφορμή. Ὁ σκοπός τῆς Ἐκκλησίας δηλαδή δέν ἦταν νά ἀντιπαρατάξει μιά χριστιανική ἐορτή σέ μιά ἐπικρατούσα εἰδωλολατρική, ἀλλά νά ἀποσαφηνίσει τό μήνυμα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ στούς πιστούς χριστιανούς καί νά δώσει συγχρόνως ἀπάντηση στίς πνευματικές ἀναζητήσεις τῶν ἐθνικῶν(45). Ἐπί τοῦ προκειμένου εἶναι πολύ χαρακτηριστικά τά ὅσα λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης συνδέοντας τήν ἐορτή τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, «τοῦ ἀληθινοῦ φωτός», μέ τό χειμερινό ἡλιοστάσιο: «Ὅταν πλεονάζειν ἄρχεται τό ἡμερήσιον μέτρον κατά τήν χειμέριον ὥραν, τοῦ ἡλίου πρὸς τόν ἄνω δρόμον ἀναποδίζοντος, τήν τοῦ ἀληθινοῦ φωτός θεοφάνειαν, τοῦ διά σαρκός ἐπιλάμψαντος τῆ ἄνθρωπίνῃ ζωῇ ἐορτάζομεν»(46).

Ἀλλά ἐνῶ στή Ρώμη τό 354 ἐορταζόταν ἡ ἐορτή τῶν Χριστουγέννων στίς 25 Δεκεμβρίου, στήν Ἀνατολή συνέχιζε νά ἐορτάζεται στίς 6 Ἰανουαρίου μαζί μέ τά Ἐπιφάνεια καί μόλις μερικές δεκαετίες ἀργότερα ἄρχισε νά ἐορτάζεται στίς 25 Δεκεμβρίου, στήν ἀρχή σέ κάποιες τοπικές Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς. Ἔτσι βλέπουμε ὅτι ἡ Ἀνατολή ἔλαβε ἀπό τή Δύση τόν ἐορτασμό τῆς συγκεκριμένης ἐορτῆς, ἐνῶ, ὅπως γνωρίζουμε, συνήθως ἡ Δύση λάμβανε ἀπό τήν Ἀνατολή τίς χριστιανικές ἐορτές καί τίς ἡμερομηνίες πανηγυρισμοῦ τους(47).

Στήν Καππαδοκία φαίνεται ὅτι ὁ ἐορτασμός τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου στίς 25 Δεκεμβρίου ἄρχισε λίγο πρὶν τό 380. Συγκεκριμένα ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τό 382 στό Λόγο του Ἐπιτάφιος εἰς τόν μέγαν Βασίλειον περιγράφει τή Λειτουργία «τῶν Ἐπιφανείων» κατά τήν ὁποία ἱεουργοῦσε ὁ Μ. Βασίλειος καί παρευρέθηκε καί ὁ αὐτοκράτορας Οὐάλης (328378), ὁ ὁποῖος θαύμασε «τοῦ τε λαοῦ τό πέλαγος... καί πᾶσαν τήν εὐκοσμίαν, ὅση τε περί τό βῆμα, καί ὅση πλησίον, ἀγγελικῆν μᾶλλον ἢ ἀνθρωπίνην»(48). Βεβαίως στήν ὁμιλία αὐτή ὁ Γρηγόριος ἀναφέρει ἀπλῶς «ἦν δέ ἡμέρα τῶν Ἐπιφανείων»(49), πού θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἡ κοινή ἐορτή τῆς 6ης Ἰανουαρίου· ἂν λάβουμε ὁμως ὑπόψη τήν ὁμιλία 38 τοῦ Γρηγορίου, τήν ὁποία ἐπιγράφει Εἰς τά Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος(50), βλέπουμε ὅτι στό ἐσωτερικό της ἐπιβεβαιώνει τόν τίτλο λέγοντας «τά δέ νῦν Θεοφάνεια, ἡ πανήγυρις, εἶπουν Γενέθλια»(51) συνεπῶς εἶναι προφανές ὅτι λέγοντας «Ἐπιφάνεια» ἐννοεῖ τήν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων. Ὁ ρῶσσοσ ἱστορικός Μ. Skaballanonič(52) θεωρεῖ ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος εἰσήγαγε στήν Καισάρεια τόν ἐορτασμό τῶν Χριστουγέννων στίς 25 Δεκεμβρίου, βασιζόμενος σέ ὁμιλία του πού ἐπιγράφεται Εἰς τήν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν(53), ἡ ὁποία ὁμως θεωρεῖται ἀμφιβαλλόμενη(54). Πρέπει ὁμως νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ὁμιλία αὐτή, πού ἀναφέρεται πράγματι στό γεγονός τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, θά μπορούσε νά ἔχει ἐκφωνηθεῖ καί κατά τήν παραδοσιακή ἡμέρα τῆς ἐορτῆς, τήν 6η Ἰανουαρίου.

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης στόν πρόλογο τοῦ Ἐπιταφίου Λόγου εἰς τόν ἴδιον ἀδελφόν τόν Μέγαν Βασίλειον πού ἐκφώνησε τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 381(55), ἀναφέρει τήν ἐορτή τῶν Χριστουγέννων ὡς ἐορτή ξεχωριστή. Συγκεκριμένα ὁμιλεῖ γιά τόν κύκλο τῶν ἐορτῶν λέγοντας ὅτι «Καλόν ἐπέθηκεν ὁ Θεός τήν τάξιν ταῖς ἐτησίαις ταύταις ἡμῶν ἐορταῖς, ἅς διά τίνος τεταγμένης ἀκολουθίας κατά τάς ἡμέρας ταύτας ἦδη τε

ἡγάγομεν καὶ πάλιν ἄγομεν. Ἡ δὲ τάξις ἡμῖν ἐστὶ τῶν πνευματικῶν πανηγύρεων...» καὶ τονίζει τὴν ξεχωριστὴν θέσιν τῆς ἑορτῆς τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου: «Ἡ γὰρ ἐπὶ τῇ θεοφανείᾳ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ χάρις, ἢ διὰ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως ἀναδειχθεῖσα τῷ κόσμῳ, οὐχ ἀπλῶς ἐστὶν ἅγια πανήγυρις, ἀλλὰ ἅγια ἁγίων, καὶ πανήγυρις πανηγύρεων. Οὐκοῦν τὰς μετ' αὐτὴν ἀριθμήσωμεν...». Ἔτσι ἀπαριθμεῖ τὶς ἑορτές πού ἀκολουθοῦν τὰ Χριστουγεννα ἀρχίζοντας κατὰ τάξιν ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους, τοὺς προφῆτες κ.λπ., καὶ θέτοντας πρῶτον τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανο καὶ τελειώνοντας μὲ τὸν Βασίλειο: «εἶτα μετὰ τούτους φυλάξας τὴν ἑαυτοῦ τάξιν, ἐξάρχει τῆς παρουσίας ἡμῖν πανηγύρεως ὁ ποιμὴν καὶ διδάσκαλος (=ὁ Βασίλειος)»(56). Μὲ δεδομένα α) ὅτι ὁ Λόγος ἐκφωνήθηκε τὴν 1η Ἰανουαρίου, ἢ ὁποῖα καὶ καθιερώθηκε ὡς ἑορτὴ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἄλλωστε τὸ λέγει ὁ ἅγιος Νύσσης «ἐξάρχει (ὁ Βασίλειος) τῆς παρουσίας ἡμῖν πανηγύρεως», καὶ β) ὅτι ὁ ἅγιος Στέφανος ἑορταζόταν τὴν ἐπομένη τῶν Χριστουγέννων (26 Δεκ.), πού τὸ ἀναφέρει ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλη ὁμιλία του λέγοντας «χθὲς ἡμᾶς ὁ τοῦ παντός Δεσπότης εἰστίασε, σήμερον, ὁ μιμητὴς τοῦ Δεσπότη (=ὁ Στέφανος)»(57), εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ ἑορτασμός τῶν Χριστουγέννων ἤδη τὸ 380 ἐτελεῖτο στὴν Καππαδοκίαν τὴν 25η Δεκεμβρίου. Ἄλλα καὶ σὲ μιὰ ἄλλη ὁμιλία του πρὸς τιμὴν τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ὁ Γρηγόριος Νύσσης τοποθετεῖ μετὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων τὶς ἑορτές τῶν ἁγίων μιμητῶν τοῦ Χριστοῦ: «Ἐπεδήμησε Χριστὸς τῷ κόσμῳ εἰς σωτηρίαν, καὶ μετ' αὐτὸν ἐβλάστησαν οἱ καρποὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐλαμψεν ὁ μάρτυς τῆς ἀληθείας, καὶ συνέλαμψαν οἱ μάρτυρες τῆς μεγάλης οἰκονομίας. Ἠκολούθησαν οἱ μαθηταὶ τῷ Διδασκάλῳ, τοῖς Κυριακοῖς ἴχνεσιν ὀδεύοντες· μετὰ Χριστὸν οἱ Χριστοφόροι· μετὰ τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης οἱ φωστῆρες τῆς οἰκουμένης»(58). Ἡ διαδοχὴ τῶν λειτουργικῶν ἑορτῶν πού ἀναφέρει τὸ κείμενο αὐτὸ («πρῶτος μὲν ἡμῖν ὁ Στέφανος... καὶ κορυφαῖοι ὁ Πέτρος, καὶ ὁ Ἰάκωβος, καὶ ὁ Ἰωάννης, οἱ σήμερον ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίας σεμνυνόμενοι...»(59)), πού καὶ μέχρι σήμερον ἰσχύει, μᾶς παραπέμπει ἀσφαλῶς στό ξεχωριστὸ ἑορτασμὸ τῶν Χριστουγέννων πού ἐτελεῖτο τότε στὴν Καππαδοκίαν.

Ἐπίσης σὲ ἄλλη ὁμιλία τοῦ Νύσσης, πού πιθανῶς ἐκφωνήθηκε τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων (6 Ἰαν. τοῦ 383) καὶ ἐπιγράφεται Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων(60), ὁ ἱερός πατήρ ἀναφέρεται σαφέστατα στὴν προηγηθεῖσα ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων, πού ἀσφαλῶς εἶχε ἑορτασθεῖ στίς 25 Δεκεμβρίου: «Ἐγεννήθη τοίνυν Χριστὸς, ὡς πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ὁ πρὸ πάσης οὐσίας αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς γεννηθεὶς. Βαπτίζεται σήμερον παρὰ Ἰωάννου, ἵνα τὸν ἐρρύπομενον ἀποκαθάρῃ»(61). Ὁ ξεχωριστὸς ἑορτασμός τῶν ἑορτῶν Γεννήσεως καὶ Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου ὑποδηλώνεται μὲ τὸν πιὸ σαφῆ τρόπο καὶ ἀπὸ τὸν ἐκ Καππαδοκίας Ἀστέριο Ἀμασειας: «Γενέθλιον ἑορτάζομεν... Φῶτα πανήγυριν ἄγομεν... χαίροντες ἐκπομπέομεν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Ἀναστάσεως»(62).

Ὁ ἑορτασμός τῶν Χριστουγέννων ὡς ξεχωριστὴ ἑορτὴ ἀπὸ τὰ Θεοφάνεια καὶ ὁ πανηγυρισμὸς τῆς στίς 25 Δεκεμβρίου εἰσάγεται στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν Θεολόγον. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος καὶ τὴν ἀνοδοστον αὐτοκρατορικό θρόνον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἐκλέχθηκε τὸ 379 ὁ Γρηγόριος στὸν ἀρχιεπισκοπικό θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ὀρθοδοξίαν πού εἶχε πληγεῖ ἀπὸ τὸν ἀρειανισμό. Ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας, τὸν μόνον πού βρισκόταν στὰ χέρια τῶν ὀρθοδόξων, ἄρχισε τὴν κηρυγματικὴ καὶ ἐν γένει ποιμαντικὴ του δραστηριότητα. Ἐκεῖ ἑορτάσθη γιὰ πρώτη φορά στίς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 379 τὴν ἑορτὴ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐξεφώνησε τρεῖς ὁμιλίαι: τὴν Ὁμιλίαν εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἶπον Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος(63), τὴν Ὁμιλίαν εἰς τὰ ἅγια Φῶτα(64) καὶ τὴν Ὁμιλίαν εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα(65). Ἡ πρώτη ἀφορὰ τὴν πανήγυριν τῆς Γεννήσεως στίς 25 Δεκεμβρίου, γιὰ τὴν ἀφορὰ ἀναγγέλλει τὴν Γέννησιν τοῦ Κυρίου μὲ τὸ χαρμόσυνο ὕμνον «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάζσατε· Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε· Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε»(66), προανγγέλλει στὴ συνέχεια τὴν προσεχῆ ἑορτὴ τῆς Βαπτίσεως: «Μικρόν μὲν οὖν ὕστερον ὄψει καὶ καθαιρόμενον Ἰησοῦν ἐν τῷ Ἰορδάνῳ τὴν ἐμὴν κάθαρσιν... Νυνὶ δέ... καὶ τὴν γέννησιν σεβάσθητι...»(67). Ἡ δευτέρη, ἢ Ὁμιλία εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, πού ἐκφωνήθηκε στίς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 381, ὑπενθυμίζει τὴν προηγούμενη ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων: «Τῇ μὲν οὖν γεννήσει τὰ εἰκότα προεορτάσαμεν»(68) καὶ ἀναφέρεται στό μυστήριον τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, πού παρέμεινε νὰ πανηγυρίζεται στίς 6 Ἰανουαρίου: «Νυνὶ δέ πρᾶξις ἄλλη καὶ ἄλλο μυστήριον... Χριστὸς φωτίζεται... Χριστὸς βαπτίζεται»(69). Καὶ τέλος ἢ Τρίτη, ἢ Ὁμιλία εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα, πού ἐκφωνήθηκε τὴν ἐπόμενη ἡμέραν, ὑπενθυμίζει μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο τὴν προηγούμενη ἑορτὴ τῶν Φώτων «χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν Φώτων ἡμέρᾳ πανηγυρίσαντες...»(70) καὶ συνεχίζει νὰ κάνει λόγο γιὰ τὸ βάπτισμα: «σήμερον περὶ τοῦ βαπτίσματος βραχεὰ διαλεξόμεθα... εἰ καὶ χθὲς ἡμᾶς ὁ λόγος παρέδραμε, τῆς ὥρας κατεπειγούσης καὶ ἅμα τοῦ λόγου τὸν κόρον φεύγοντος»(71). Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι στίς ὁμιλίαις αὐτές ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του ὡς εἰσηγητὴ τοῦ ξεχωριστοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Χριστουγέννων στὴν Κωνσταντινούπολη: «ἐγὼ τε ὁ τῆς ἑορτῆς ἐξαρχος»(72).

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Γρηγορίου ἀπὸ τὸ θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 381 φαίνεται ὅτι ἡ ἑορτὴ

τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἔπαυσε νά πανηγυρίζεται στίς 25 Δεκεμβρίου, ἄν λάβουμε σοβαρά ὑπ' ὄψη μιᾶ μεταγενέστερη εἶδηση, τοῦ ἐπισκόπου Νικαίας Ἰωάννη (IB' αἰ.), σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἑορτή εἰσήχθη στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τόν βασιλέα Ὀνώριο (395428), ὅταν ἐπισκέφθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τόν ἀδελφό του Ἀρκάδιο (395408) καί τόν ἔπεισε νά ἐορτάζονται τά Χριστούγεννα κατά τό παράδειγμα τῆς Ρώμης. Τό γεγονός αὐτό θά πρέπει νά συνέβη τό 395(73).

Στήν Ἀντιόχεια ὁ ἑορτασμός τῶν Χριστουγέννων στίς 25 Δεκεμβρίου εἰσάγεται ἀπό τόν Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο. Οἱ πληροφορίες πού λαμβάνουμε ἀπό τίς ὁμιλίες του σχετικά μέ τήν ἑορτή τῶν Χριστουγέννων, εἶναι περισσότερο ἀκριβεῖς ἄπ' ὅ,τι τῶν ἄλλων πατέρων. Συγκεκριμένα σέ ὁμιλία του Εἰς τήν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτήρος, πού ἐκφωνήθηκε στίς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 386(74), θεωρεῖ ὅτι ἡ 25η Δεκεμβρίου εἶναι ὄντως ἡ γενέθλιος ἡμέρα τοῦ Κυρίου καί ἀναφέρει ὅτι ἡ ἑορτή ἔγινε γνωστή στήν Ἀντιόχεια κατά τήν τελευταία δεκαετία (376386), πληροφορία πολύ ἐνδιαφέρουσα γιά τήν ἱστορία τῆς ἑορτῆς στήν Ἀνατολή: «Καίτοι γε οὐπω δέκατόν ἐστιν ἔτος, ἐξ οὗ δήλη καί γνώριμος ἡμῖν αὕτη ἡ ἡμέρα γεγένηται»(75).

Στήν Αἴγυπτο στίς ἀρχές τοῦ Ε' αἰώνα, ὁ Ἰωάννης Κασσιανός σέ ἔργο του σχετικό μέ τό μοναχισμό τῆς Αἰγύπτου ἀναφέρει ὅτι ἡ ἑορτή τῶν Ἐπιφανείων θεωρεῖτο καί ἑορτή τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου· ὀνομάζει δέ τή συνήθεια αὕτη «antiqua traditio» (παλαιά παράδοση)(76). Ἡ παράδοση αὕτη ὅμως λίγο ἀργότερα ἄλλαξε. Αὐτό μαρτυρεῖται ἀπό τήν ἐπίσκεψη τοῦ ἐπισκόπου Ἐμέσης Παύλου στόν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας (412444) καί τήν ἐκφώνηση στόν Καθεδρικό ναό τῆς Ἀλεξανδρείας ὁμιλίας γιά τή Γέννηση τοῦ Κυρίου κατά τό αἰγυπτιακό ἔτος 29 καί μήνα Χοιάκ, πού ἀντιστοιχεῖ στίς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 432(77). Συνεπῶς τό 432 εἶχε ἤδη εἰσαχθεῖ στήν Ἀλεξάνδρεια ὁ ἑορτασμός τῆς 25ης Δεκεμβρίου.

Ἡ παλαιά συνήθεια τοῦ κοινοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Χριστουγέννων Θεοφανείων διατηρήθηκε γιά περισσότερο χρονικό διάστημα στήν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων. Ὁ Βασίλειος Σελευκείας σέ ὁμιλία του κατά τήν ἑορτή τοῦ ἀγίου Στεφάνου ἀναφέρει ὅτι τόν ἑορτασμό τῶν Χριστουγέννων στίς 25 Δεκεμβρίου στή Ἱεροσόλυμα εἰσήγαγε ὁ σύγχρονός του πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος (425458), τόν ὁποῖο μάλιστα ἐπαινεῖ γιά τήν πρωτοβουλία του αὕτη(78). Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰουβενάλιος ἀναγκάστηκε νά ἀκολουθήσει τό παράδειγμα τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν ὡς πρός τήν ἀλλαγὴ τῆς ἡμερομηνίας τοῦ πανηγυρισμοῦ τῶν Χριστουγέννων, λόγω τῆς δυσκολίας πού ἀντιμετώπιζαν στή λιτανεία τοῦ κοινοῦ ἑορτασμοῦ Γεννήσεως καί Θεοφανείων. Ἡ παράδοση τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ ἀπαιτοῦσε κατά τίς πανηγύρεις τήν τέλεση λιτανειῶν στούς τόπους ὅπου συνέβησαν τά ἐορταζόμενα γεγονότα. Κατά τόν κοινὸ ἑορτασμό τῆς 6ης Ἰανουαρίου ἦταν πολύ δύσκολο νά τελεσθοῦν λιτανεῖες ταυτόχρονα στή Βηθλεέμ καί στόν Ἰορδάνη, λόγω τῆς ἀποστάσεως τους ἀπό τά Ἱεροσόλυμα. Φαίνεται λοιπόν ὅτι λόγω αὐτῆς τῆς δυσκολίας παραλειπόταν ἡ λιτανεία στόν Ἰορδάνη καί προφανῶς γι' αὐτό τό ὁδοιπορικό τῆς Αἰθιερίας γιά τή κοινή ἑορτή Γεννήσεως–Θεοφανείων τῆς 6ης Ἰανουαρίου τίποτε δέν ἀναφέρει γιά λιτανεία στόν Ἰορδάνη, ἐνῶ περιγράφει λεπτομερῶς τή λιτανεία πού ἐτελεῖτο στή Βηθλεέμ(79). Τόν ΣΤ' ὅμως αἰώνα ἔχουμε μαρτυρία τοῦ Γρηγορίου Τουρώνης (†543) γιά τέλεση λιτανείας στόν Ἰορδάνη κατά τήν πανήγυρη τῆς 6ης Ἰανουαρίου(80).

Ἡ καθιέρωση τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 25ης Δεκεμβρίου ἀπό τόν Ἰουβενάλιο φαίνεται ὅτι ἦταν προσωρινή, ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη δύο μεταγενέστερες μαρτυρίες. Ὁ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης γύρω στό 530 ἀναφέρει ὅτι ἡ ἑορτή τῶν Χριστουγέννων ἐνῶ παντοῦ ἐορταζόταν στίς 25 Δεκεμβρίου, στή Ἱεροσόλυμα ἐορταζόταν μαζί μέ τά Θεοφάνεια(81). Ἐπίσης σέ κάποια ὁμιλία του ὁ Ἀβράμιος Ἐφέσου λέγει ὅτι μόνο οἱ Ἱεροσολυμίτες δέν συμφωνοῦσαν μέ τόν ἤδη τότε καθιερωθέντα ἀπό τίς ἄλλες Ἐκκλησίες ἑορτασμό τῆς 25ης Δεκεμβρίου(82). Πάντως κατά τήν ἐποχὴ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου (634638), σύμφωνα μέ μαρτυρία του, ἡ ἑορτή ἔχει πλέον καθιερωθεῖ ὀριστικά στή Ἱεροσόλυμα(83).

Στήν Κύπρο περί τά τέλη τοῦ Δ' αἰώνα τά Χριστούγεννα ἐορτάζονταν ἀκόμη, κατά τήν παλαιά συνήθεια, ξεχωριστά. Ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ Βάπτιση τοῦ Κυρίου ἐορταζόταν τό Νοέμβριο καί ἡ Γέννηση στίς 6 Ἰανουαρίου(84). ταύτιζε δέ τά Ἐπιφάνεια μέ τή Γέννηση τοῦ Χριστοῦ(85).

Ἐπί πλέον θα πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι οἱ ἑορτές τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων ἐμφανίσθηκαν στήν Ἐκκλησία μετά τίς ἑορτές τοῦ Πάσχα καί τῆς Πεντηκοστῆς. Στή διάταξη τῶν αὐτοκρατόρων Οὐαλεντινιανοῦ, Οὐάλεντος καί Γρατιανοῦ τοῦ ἔτους 380 πού καθορίζει τίς ἐορτάσιμες ἡμέρες ἀργίας τῶν δικαστηρίων, βλέπουμε ὅτι δέν περιλαμβάνονται οἱ ἑορτές τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων(86). Μόλις τό ἔτος 389 σέ νόμο τῶν αὐτοκρατόρων Οὐαλεντινιανοῦ, Θεοδοσίου καί Ἀρκαδίου ἀναφέρονται τά Χριστούγεννα ὡς ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἀπαγορεύονταν οἱ θεατρικές παραστάσεις(87).

Ἐκ τῶν παραπάνω συνάγεται ὅτι στήν Ἄνατολή ὁ ἑορτασμός τῶν Χριστουγέννων στίς 25 Δεκεμβρίου εἰσιήθη ἀπό τά τέλη τοῦ Δ΄ (περί τό 380) μέχρι τά μέσα τοῦ Ε΄ αἰώνα, ἐνῶ παρέμεινε νά ἑορτάζεται στίς 6 Ἰανουαρίου ἢ Βάπτιση τοῦ Κυρίου· μόνον οἱ Ἀρμένιοι ἔμειναν πιστοί στόν κοινό ἑορτασμό Γεννήσεως καί Θεοφανείων στίς 6 Ἰανουαρίου(88).

2. Τά ὀνόματά τους

Οἱ ἑορτές τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων μᾶς ἔχουν παραδοθεῖ μέ πολλές ὀνομασίες, τίς ὁποῖες συναντοῦμε κυρίως στά ἔργα τῶν Καππαδοκῶν πατέρων. Οἱ κυριότερες εἶναι «ἡ γενέθλιος ἡμέρα», «τά Θεοφάνεια», «τά Ἐπιφάνεια» καί «τά Φῶτα»(89).

Οἱ ἐκφράσεις γενέθλιος ἡμέρα ἢ τά γενέθλια ἀπό τοῦς ἀρχαίους χρόνους εἶχαν τήν ἔννοια ἑνός ἐπετειακοῦ ἑορτασμοῦ κάποιου γεγονότος, ὅπως τῆς γεννήσεως ἑνός προσώπου ἢ τῶν ἐγκαίνια κάποιου ἱεροῦ κτηρίου συνήθως ἱεροῦ ναοῦ, ἢ γενικά κάποια ἐπέτειο πού ἔχει σχέση μέ μιᾶ ἱερή φανέρωση καί ὡς ἐκ τούτου λάμβανε θρησκευτική χροιά(90). Ὁ μέγας Βασίλειος μιλώντας γιά τήν ἑορτή τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τήν ὀνομάζει «γενέθλιον ἡμέραν»(91) καί ὁ Ἀστέριος Ἀμασειᾶς ἀναφερόμενος στήν ἴδια ἑορτή λέγει «γενέθλιον ἑορτάζομεν»(92). Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γιά νά δηλώσει τήν ἡμέρα τῆς φανερώσεως τοῦ Θεοῦ στοῦς ἀνθρώπους «διά γεννήσεως», χρησιμοποιεῖ τή λέξη γενέθλια ὡς ὄρο τεχνικό: «ἡ πανήγυρις εἶπουν Γενέθλια... ἐφάνη γάρ Θεός ἀνθρώποις διά γεννήσεως»(93). Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι ὁ Γρηγόριος, χρησιμοποιώντας τή συγκεκριμένη λέξη ὡς νεοεισαχθεῖσα ὀνομασία γιά τή συγκεκριμένη ἑορτή, αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά τήν ἐξηγήσει, προφανῶς γιά νά μπορέσει νά καθιερωθεῖ στό λειτουργικό λεξιλόγιο, πράγμα πού ὅπως φαίνεται συνέβη πολύ σύντομα, ἀφοῦ ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου χρησιμοποιεῖ τήν ἴδια ὀνομασία χωρίς ἰδιαίτερη ἐξήγηση: «Ἡ σήμερον τῶν ἁγίων Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν γενεθλίων ἐστίν ἑορτή»(94).

Ἡ λέξη Θεοφάνεια χρησιμοποιεῖτο ἤδη στίς ἑλληνιστικές λατρεῖες, ἰδιαίτερα τοῦ Διονύσου καί τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μέ τήν ἔννοια κάποιος θεϊκῆς φανερώσεως(95). Οἱ χριστιανοί τοῦ δ΄ αἰώνα θεωροῦσαν ὡς θεοφάνεια τά εὐαγγελικά γεγονότα, τίς πράξεις τῶν μαρτύρων πού συναντοῦμαι στά μαρτυρολόγια καί γενικότερα τή φανέρωση τῆς θεότητος στοῦς ἀνθρώπους(96), ὅπως γιά παράδειγμα τή θεία φανέρωση στό Μωυσῆ ἐπάνω στό ὄρος Σινᾶ(97), ἢ στόν Παῦλο κατά τήν πορεία του πρὸς τή Δαμασκὸν(98), ἀλλά πρὸ πάντων τήν Ἐνανθρώπηση τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ.

Ἀπό τοῦς Καππαδόκες πατέρες ὁ Μέγας Βασίλειος δίνει μέ μεγαλύτερη σαφήνεια τήν ὀνομασία Θεοφάνεια στή ἑορτή τῶν Χριστουγέννων ἐξηγώντας ταυτόχρονα καί τή σημασία τοῦ περιεχομένου της: «ὄνομα θώμεθα τῇ ἑορτῇ ἡμῶν θεοφάνεια· ἑορτάσωμεν τά σωτήρια τοῦ κόσμου, τήν γενέθλιον ἡμέραν τῆς ἀνθρωπότητος. Σήμερον ἐλύθη ἡ καταδίκη τοῦ Ἀδάμ»(99). Ἡ φράση ὁμοῦ πού ὁ ἱερός πατήρ χρησιμοποιεῖ, «τῇ ἑορτῇ ἡμῶν», δέν μᾶς βοηθεῖ νά ἀντιληφθοῦμε ἂν μέ τή λέξη Θεοφάνεια χαρακτηρίζει τήν πανήγυρη τῆς 25ης Δεκεμβρίου ἢ τῆς 6ης Ἰανουαρίου.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐπίσης μέ τήν ἴδια σαφήνεια ἐξηγεῖ τό περιεχόμενο τῆς λέξεως θεοφάνεια γιά τήν ἑορτή τῶν Χριστουγέννων, πού ἑορταζόταν ὁμοῦ στίς 25 Δεκεμβρίου: «Τά δέ νῦν Θεοφάνεια ἢ πανήγυρις... Ἐφάνη γάρ Θεός ἀνθρώποις διά γεννήσεως· τό μέν ὦν, καί ἀεὶ ὦν ἐκ τοῦ ἀεὶ ὄντος, ὑπὲρ αἰτίαν καί λόγον... τό δέ, δι' ἡμᾶς γενόμενος ὕστερον, ἴν' ὁ τό εἶναι δούς, καί τό εἶναι χαρίσεται... Ὄνομα δέ τῶ φανῆναι, Θεοφάνεια»(100). Ἀλλά καί ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας πολύ νωρίτερα μιλώντας γιά τό σπήλαιο τῆς Γεννήσεως ἀναφέρει «τῶ τῆς πρώτης θεοφανείας ἄνθρω»(101).

Ὁ ἱερός Χρυσόστομος σέ ἀντίθεση πρὸς τοῦς Καππαδόκες ἀποφεύγει νά ὀνομάσει τήν ἑορτή τῶν Χριστουγέννων Θεοφάνεια, ἀλλά χαρακτηρίζει Θεοφάνεια τήν ἑορτή τῆς Βαπτίσεως, τήν ὁποία θεωρεῖ ἐξαρτώμενη ἀπό τήν ἑορτή τῆς Γεννήσεως: «Ἡ κατά σάρκα τοῦ Χριστοῦ γέννησις. Ἀπό γάρ ταύτης τῆς Θεοφάνεια καί τό Πάσχα τό ἱερόν καί ἡ Ἀνάληψις καί ἡ Πεντηκοστή τήν ἀρχήν καί τήν ὑπόθεσιν ἔλαβον. Εἰ γάρ μή ἐτέχθη κατά σάρκα ὁ Χριστός, οὐκ ἂν ἐβαπτίσθη, ὅπερ ἐστὶ τῆς θεοφάνειας»(102).

Ἡ ὀνομασία τῶν Ἐπιφάνεια σημαίνει γενικῶς κάποια ἐμφάνιση, φανέρωση. Στήν Παλαιά Διαθήκη συναντοῦμε τή λέξη αὐτή μέ τήν ἔννοια τῆς ἐμφάνισης τοῦ Θεοῦ καί τῆς θαυμαστῆς ἐπέμβασής του στόν κόσμο(103). Στήν Καινή Διαθήκη σημαίνει εἴτε τή φανέρωση τοῦ Κυρίου, εἴτε τήν παρουσία του(104). Κατά τόν Δ΄ αἰώνα ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας λέγοντας «τῆς ἐνσάρκου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας» ὑποδηλώνει τήν Ἐνανθρώπηση τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ(105). Οἱ Καππαδόκες χρησιμοποιοῦν διαφόρους τύπους τῆς

λέξεως, είτε με τή γενική έννοια είτε με τή συγκεκριμένη τῶν θείων ἐμφανίσεων ἢ φανερώσεων. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης κάνει συχνή χρήση τοῦ ῥήματος «ἐπιφαίνομαι» με τήν έννοια τῆς ἐπί γῆς θείας ἐπιφανείας (106), ὁ δέ Ἀστέριος Ἀμασειας ἀναφέρει ὅτι «ὁ θεός ἐπεφάνη τῷ καρτερῷ...»(107). Ὁ Μέγας Βασίλειος γιά τή Γέννηση τοῦ Χριστοῦ λέγει «τῇ ἐπιφάνειά τοῦ Κυρίου»(108) καί γιά τό Πάσχα «τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ (=τοῦ Κυρίου)»(109). Ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος γιά τήν ἐορτή τῆς Ἐπιφανείας πρόκειται, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω, γιά τήν ἐορτή τῆς Γεννήσεως ἀναφέρει «ἡν δέ ἡμέρα τῶν Ἐπιφανείων»(110) καί γιά τήν Πεντηκοστή «τοῦ Πνεύματος τιμῆσαι τήν ἐπιφάνειαν»(111).

Ἀπ' ὅσα ἀναφέραμε, δέν φαίνεται οἱ Καππαδόκες νά χρησιμοποιοῦν τήν ὀνομασία Ἐπιφάνεια γιά μία μόνο συγκεκριμένη ἐορτή, ἀλλά μᾶλλον ὡς ἔνδειξη τῆς φανερώσεως καί ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου, σέ ὅποια ἐορτή καί ἂν ἄρμοζε. Ἡ πρώτη μαρτυρία πού ἀναφέρει τά Ἐπιφάνεια ὡς ἀποκλειστικά ἐορτή τῆς Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου εἶναι τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος περί τό 386 ἀναφέρει «οὐχί ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἐτέχθη, ἀλλ' ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἐβαπτίσθη, ἐπιφάνεια λέγεται. Αὕτη γάρ ἐστίν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἐβαπτίσατο, καί τήν τῶν ὑδάτων ἡγίασε φύσιν»(112). Τέλος ἡ ὀνομασία τά Φῶτα ἀποδίδει τό θέμα τῆς φανερώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ «ἐν φωτί» καί εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη ἐξ ἀπόψεως ἐννοιολογικῆς μέ τά Θεοφάνεια(113), χαρακτηρίζει ὁμως παραδοσιακά τήν ἐορτή τῆς Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφέρει: «Ἡ ἁγία τῶν Φώτων ἡμέρα, εἰς ἣν ἀφίγμεθα, καί ἣν ἐορτάζειν ἡξιώμεθα σήμερον... τιμήσωμεν τό Χριστοῦ βάπτισμα σήμερον»(114)· καί θέλει ἀσφαλῶς νά δείξει ὄχι γενικῶς τήν εἰκόνα τῆς Βαπτίσεως, ἀλλά αὐτό πού συμβολίζει τό Βάπτισμα τοῦ Κυρίου. Λέγει χαρακτηριστικά: «Ἡ γάρ ἁγία τῶν Φώτων ἡμέρα... ἀρχήν μέν τό τοῦ Χριστοῦ βάπτισμα λαμβάνει, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον· ἐνεργεῖ δέ τήν ἐμῆν κάθαρσιν καί βοηθεῖ τῷ φωτί, ὃ παρ' αὐτοῦ λαβόντες ἄνωθεν ἀπ' ἀρχῆς, ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐξοφώσαμεν τε καί συνεχέαμεν»(115). Ὁ βαπτισθείς Κύριος δηλαδή, τό ἀληθινό φῶς, παρουσιάζεται ὡς λυτρωτής καί φωτοδότης τοῦ κόσμου, πού μᾶς ἀξιώνει, ὅπως ἀλλοῦ ἀναφέρει, νά γινόμεσθε καί ἐμεῖς φῶτα πού θά φωτίζουν τόν κόσμο καί τούς συνανθρώπους μας: «ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ ζωτική τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις δύνάμις»(116).

Γενικότερα ὁ ἅγιος Γρηγόριος μέ ἀφορμή τήν ἡμέρα τῶν Φώτων μᾶς δίνει τό θεολογικό συμβολισμό τοῦ φωτός, ἀρχίζοντας ἀπό τό «φῶς τό ἀκρότατον καί ἀπρόσιτον, καί ἄρρητον», δηλαδή τόν Θεό, καί φθάνοντας μέχρι τό «φῶς τοῦ βαπτίσματος»(117). Συνεπῶς ἡ ἐορτή τῶν Φώτων, ἂν καί σαφῶς συνδεδεμένη μέ τό βαπτισματικό χαρακτήρα τῆς ἡμέρας, δέν ὀφείλει τήν ὀνομασία της στό βάπτισμα, ἀλλά στό περιεχόμενο του, πού εἶναι ὁ φωτισμός τοῦ ἀνθρώπου καί ὀλόκληρης τῆς κτίσεως. Γι' αὐτό καί οἱ Καππαδόκες πατέρες ἐπιμένουν στό μυστικό συμβολισμό τῆς ἐορτῆς, πού ἀσφαλῶς εἶναι οἱ σωτήριες γιά τόν ἄνθρωπο θεολογικές ἀλήθειες. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης λέγει χαρακτηριστικά: «... ἄγων καί περιφέρων ὁ χρόνος μνήμην ἁγίων μυστηρίων, καθαιρόντων τόν ἄνθρωπον, ἃ καί τήν δυσέκνιπτον ἀμαρτίαν ἀπορρῦπτει τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος· ἐπανάγει δέ πρός τό ἐξ ἀρχῆς κάλλος, ὅπερ ὁ ἀριστοτέχνης Θεός ἐφ' ἡμῖν διεπλάσατο»(118).

Ὁ συμβολισμός αὐτός γίνεται σαφέστερος ἀπό τόν Ἀστέριο Ἀμασειας, ὁ ὁποῖος δηλώνει συγχρόνως καί τό περιεχόμενο τῆς ἐορτῆς: «Φῶτα πανηγυριν ἄγομεν, ἐπειδή τῇ τῶν ἀμαρτημάτων ἀφέσει, οἷον ἐκ σκοτεινοῦ τινος δεσμοτηρίου τοῦ προτέρου βίου, πρός τό φωτεινόν καί ἀνεύθυνον ἀναγόμεθα»(119).

Συμπερασματικῶς ὡς πρός τήν ὀνομασία τῶν ἐορτῶν μας, σύμφωνα μέ τίς παραπάνω μαρτυρίες, μπορούμε νά παρατηρήσουμε ὅτι σέ γενικές γραμμές, μετά τό διαχωρισμό τῶν δύο ἐορτῶν, τά Χριστούγεννα λαμβάνουν τήν ὀνομασία τά Γενέθλια ἢ τά Θεοφάνεια, ἐνῶ ἡ ἐορτή τῆς Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου λαμβάνει τήν ὀνομασία τά Ἐπιφάνεια ἢ τά Φῶτα. Οἱ ὀνομασίες αὐτές διατηροῦνται μέχρι σήμερα μέ ἐξέρεση τά Θεοφάνεια, πού δηλώνει συνήθως τήν ἐορτή τῆς Βαπτίσεως, καί τήν προσθήκη τῆς ὀνομασίας Χριστούγεννα γιά τήν ἐορτή τῆς Γεννήσεως.

3. Ὁ ἐορτασμός τους ἀφορμή κατήχησης γιά χριστιανούς καί ἀπάντηση σέ αἰρετικούς καί εἰδωλολάτρες

α) Κατήχηση γιά τούς χριστιανούς

Ὁ πανηγυρισμός κάθε ἐορτῆς ἀποτελοῦσε ἀνεκαθεν ἀφορμή νά ἀναπτυχθοῦν οἱ δογματικές ἀλήθειες πού περικλείουν καί οἱ πνευματικές κατευθύνσεις πού σηματοδοτοῦν. Οἱ Καππαδόκες Πατέρες, καί ὄχι μόνον, σέ μία ἐποχή πού σταθερά περνοῦσε ἀπό τήν εἰδωλολατρία στό χριστιανισμό, ἐκμεταλεύτηκαν μέ τόν καλύτερο τρόπο τόν ἐορτασμό τῆς Γεννήσεως καί Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου γιά νά διατρανώσουν μέ τίς θεολογικές τους ὁμιλίες τήν ἀλήθεια τοῦ μυστηρίου τῶν ἐορτῶν καί τίς νέες δυνατότητες πού ἔδωσε αὐτή ἡ ἀλήθεια στή ζωή τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ ἐνῶ ὁ θεολογικός τους λόγος εἶναι ἀρκούντως ἀποκαλυπτικός, οἱ πληροφορίες πού μᾶς παρέχουν γιά τόν ἑορτασμό τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων ἑορτῶν εἶναι πολύ περιορισμένες γιά νά γνωρίσουμε τό ἑορταστικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ἡ θεολογία τῶν ἑορτῶν. Κοινός τόπος ὄλων τῶν πατέρων εἶναι ὅτι οἱ ἑορτές τῆς Γεννήσεως καί Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου ἀποτελοῦν πηγή ἀγαλλίασης καί εὐφροσύνης(120), εὐκαιρία λαμπρᾶς πανηγύρεως τῶν θείων μυστηρίων(121) καί «ὑψηλότατη μυσταγωγία»(122), μέ τή συμμετοχή πλήθους λαοῦ(123). Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὅπως προαναφέραμε, περιγράφει, σέ γενικές ὁμως γραμμές, τόν ἑορτασμό τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανείων στήν Καισάρεια κατά τό ἔτος 372 ἢ 373(124), προεξάρχοντος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καί παρόντος τοῦ ἀρειανοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλεντος. Τά δεδομένα τῆς περιγραφῆς αὐτῆς εἶναι: «Ἦν δέ ἡμέρα τῶν Ἐπιφανείων». Ὁ αὐτοκράτωρ εἰσέρχεται στό ναό μέ τούς ἀκολουθούς του. Τό «πέλαγος τοῦ λαοῦ» στέκεται «προτεταγμένον ὄρθιον... ἀκλινῆ καί τό σῶμα, καί τήν ὄψιν, καί τήν διάνοιαν», μέ «πᾶσαν εὐκοσμίαν» καί «ἐν φόβῳ τινί καί σεβάσματι» γύρω ἀπό τό βῆμα, ψάλλοντας τούς ὕμνους καί προσφέροντας «τά δῶρα τῆ θείᾳ τραπέζῃ». Ὁ αὐτοκράτωρ βλέποντας αὐτή τήν ἀτμόσφαιρα τῆς εὐλάβειας καί κοσμιότητος ἐθαύμασε τόσο, ὥστε «ἐπαθέ τι ἀνθρώπινον, σκότου καί δίνης πληροῦται τήν ὄψιν καί τήν ψυχῆν ἐκ τοῦ θάμβους»(125). Ἡ περιγραφή αὐτή δείχνει ὅπωςδῆποτε τή μεγαλοπρέπεια τοῦ ἑορτασμοῦ, δίδοντας κάποια στοιχεῖα τοῦ τυπικοῦ τῆς ἑορτῆς, χωρίς ὁμως νά ὑπεισέρχεται σέ λεπτομέρειες. Πάντως μποροῦμε νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἐπρόκειτο γιά μία ἀπό τίς κορυφαῖες χριστιανικές ἑορτές, πού πανηγυριζόταν μέ μεγάλη ἐπισημότητα.

Μέσα σέ μία τέτοια ἀτμόσφαιρα καί ἐνώπιον τέτοιου πλήθους λαοῦ εἶναι πολύ φυσικό οἱ ποιμένες νά διεγείρονται ἀπό τό ποιμαντικό πάθος καί νά αἰσθάνονται ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη νά κατηχήσουν τό ποίμνιο. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης μᾶς περιγράφει ἐναργέστατα αὐτό τό πάθος πού τόν διακατεῖχε τήν ἡμέρα τῶν Φώτων: «Πάθος γάρ ὁμολογῶ πάσῃν ποιμαντικόν, καί βούλομαι ἐπί τῆς ὑψηλῆς ταύτης καθήμενος σκοπιᾶς, κύκλῳ περί τούς πρόποδας τῆς κορυφῆς βλέπειν ἠθροισμένον τό ποίμνιον... προθυμίας τε ἐμπίπλαμαι θαυμαστῆς, καί κάμνω τόν λόγον ἡδέως, ὡς οἱ ποιμένες τά μέλη τά νομαῖα»(126). Μ' ἓνα τέτοιο λοιπόν πάθος οἱ πατέρες κατηχοῦν τό λαό τοῦ Θεοῦ. Τό βασικό θέμα τῆς ἑορτῆς εἶναι ὅτι «Θεός ἐφανερώθη ἐν σαρκί» (Α΄ Τιμ. 3,16), γεννώμενος ὡς ἄνθρωπος, ὁμοιος μέ ἐμᾶς, ἀπό σάρκα καί αἷμα (Ἐβρ. 2,14), ἢ, ὅπως περίφημα τό διατυπώνει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, «Τοῦτό ἐστιν ἡμῖν ἡ πανήγυρις, τοῦτο ἑορτάζομεν σήμερον, ἐπιδημίαν Θεοῦ πρός ἀνθρώπους ἵνα πρός Θεόν ἐνδημήσωμεν, ἢ ἐπανέλθωμεν (οὕτω γάρ εἰπεῖν οἰκειότερον)»(127). Ὁ ἑορτασμός τοῦ μεγάλου καί σωτηριώδους αὐτοῦ γεγονότος ἦταν ἡ κατάλληλη ἀφορμή γιά νά γνωρίσουν ὅλοι τί σημαίνει ἡ κατά σάρκα Γέννηση τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ καί ποιός εἶναι ὁ σωτηριώδης σκοπός τῆς ἐνανθρωπήσεώς του.

Κατ' ἀρχάς οἱ Πατέρες ἐρμηνεύουν τά σχετικά ἐδάφια τῶν Εὐαγγελιστῶν, οἱ ὁποῖοι τόνιζαν μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση τήν ἱστορικότητα τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καί τῆς Βαπτίσεώς του, θέλοντας νά δείξουν ὅτι ὁ Χριστός ὑπῆρξε ἱστορικό πρόσωπο. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐρωτᾷ: «Οὐκ ἄρα συντυχικῶς ταῦτα κατά τό συμβάν καί γέγονεν, καί ἐπί τοῦ Χριστοῦ ἰστόρηται, καί οὐδεὶς ἔπεστι τῆ ἱστορία λόγος; Τί βούλεται τῷ Δεσπότη ἡ ἐν σπηλαίῳ καταγωγῇ, ἢ ἐπί φάτνης ἀνάκλησις;». Καί ἀπαντᾷ ὅτι πέρα ἀπό κάθε ἄλλο λόγο, ὅπως «ὅτι τῆς νομικῆς ἡμᾶς ἐξαιρεῖται κατάρας, αὐτός ὑπέρ ἡμῶν κατάρα γενόμενος, καί τούς ἡμετέρους μώλωπας εἰς ἑαυτὸν μετατίθησιν, ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰαθῶμεν...», ὁ Χριστός «ἐξ Ἰουδα ἡμῖν ἀνατέταλκε»(128), δηλαδή τονίζει τήν ἱστορικότητα τοῦ γεγονότος, γιά νά δείξει ὅτι ἡ ἐνανθρώπιση εἶναι πραγματικό γεγονός καί ὅτι ὁ Χριστός προσέλαβε τήν πραγματική ἀνθρώπινη σάρκα καί ἔγινε τέλειος ἄνθρωπος.

Τό ἀντικείμενο τοῦ ἑορτασμοῦ τοποθετεῖται ἀπό τούς Πατέρες στό πλαίσιο τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας(129). Ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος, ἀφοῦ ἀναφέρει ὅτι «μὴ θεολογία τό προκειμένον ἡμῖν, ἀλλ' οἰκονομία»(130), χειραγωγεῖ τό ποίμνιό του στό θεῖο μυστήριον, ἀρχίζοντας ἀπό τή δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου γιά νά καταλήξει στήν ἀναδημιουργία πού τοῦ πρόσφερε ἡ θεία ἐνανθρώπιση: Ὁ Θεός, λέγει, δημιούργησε τόν ἄνθρωπο, «ἔθετο (αὐτόν) ἐν τῷ παραδείσῳ»(131) καί τόν τίμησε μέ τό αὐτεξούσιο, δηλαδή τόν κατέστησε ἐλεύθερο νά ἄρχει σέ ὅλα τά αἰσθητά ὄντα καί νά ἔχει θέση Θεοῦ πάνω στή γῆ. Αὐτός ὁμως μέ τήν παρακοή καί τήν πτώση του ἔγινε δοῦλος τῆς ἁμαρτίας, τοῦ θανάτου καί τοῦ διαβόλου («φθόνῳ διαβόλου, καί γυναικός ἐπηρεία... ἠττήθη... καί τοῦ παραδείσου, καί τοῦ Θεοῦ, διά τήν κακίαν ἐξόριστος γίνεται»(132)). Ἡ παραμονή στήν ἁμαρτία συνετέλεσε στή σταδιακή ἀπανθρωποποίησή του, ὥστε ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη νά ὀδηγεῖται σέ τελείως ἀντίθετη ὁδὸ ἀπ' ἐκείνη πού ὁ Θεός ἔβαλε τόν ἄνθρωπο μέ τή δημιουργία του, δηλαδή τήν ὁδὸ τῆς τελειώσεως («ἀλληλοφονίαις, μοιχείαις, ἐπιπορκίαις, ἀνδρymanίαις, τό πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν καί πρῶτον, εἰδωλολατρείαις καί τῇ μεταθέσει τῆς προσκυνήσεως ἀπό τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τά κτίσματα»(133)). Αὐτὴ ἡ συνεχῆς πτώση τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἀλλοίωση τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ εἶχε ἀνάγκη «μειζονος τοῦ βοηθήματος», γι' αὐτό «μειζονος καί τυγχάνει». Δηλα δὴ μόνο ὁ Δημιουργός Θεός, «ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ προαιώνιος, ὁ ἀόρατος, ὁ ἀπερίληπτος, ὁ ἀσώματος, ἡ πηγή τῆς

ζωῆς καί τῆς ἀθανασίας, τό ἐκμαγεῖον τοῦ ἀρχετύπου κάλους... ὁ τοῦ πατρός ὄρος καί λόγος» μπορούσε μέ μιᾶ ἀναδημιουργία νά ἐλεήσει καί ἀναμορφώσει τό πλάσμα του καί γι' αὐτό ἀκριβῶς ἐγινε ἡ ἐνανθρώπησις. Ἔτσι ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ «σάρκα φορεῖ διά τήν σάρκα, καί ψυχῇ νοερά διά τήν ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ ὁμοίῳ τῷ ὁμοίῳ ἀνακαθαίρων»(134): δηλαδή, χωρίς νά μεταβληθεῖ ἡ θεία φύση του, ἐνώνεται μέ τήν ἀνθρώπινη φύση καί λαμβάνει ὅλα τά συστατικά τῆς ἀνθρώπινης φύσης γιατί ἔτσι μόνο μπορούσε νά τά θεραπεύσει(135). «πλὴν τῆς ἀμαρτίας»(136). Ἡ ἐνώση τῆς θείας μέ τήν ἀνθρώπινη φύση στήν ὑπόστασις τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁ ὁποῖος πλέον γνωρίζεται ὡς Θεάνθρωπος καί Χριστός ὀνομάζεται λαμβάνει χώρα κατά τή σύλληψη τοῦ Χριστοῦ στήν παρθενική μήτρα τῆς Θεοτόκου, γιά νά τιμηθεῖ καί ἡ γέννησις ἀλλά καί νά προτιμηθεῖ ἡ παρθενία («ἔδει γάρ καί γέννησιν τιμηθῆναι, καί παρθενίαν προτιμηθῆναι»(137)). Ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου καί μέ τήν πεποιθήσις ὅτι ὁρᾷ «μυστήριον ξένον καί παράδοξον», ὁ ἅγιος Γρηγόριος λέγει μέ θαυμασμό: «ὦ τῆς καινῆς μίξεως! ὦ τῆς παραδόξου κράσεως! ὁ ὢν γίνεται, καί ὁ ἄκτιστος κτίζεται, καί ὁ ἀχώρητος χωρεῖται, διά μέσης ψυχῆς νοεράς μεσιτευούσης θεότητι, καί σαρκός παχύτητι. Καί ὁ πλουτίζων, πτωχεύει· πτωχεύει γάρ τήν ἐμὴν σάρκα, ἵν' ἐγὼ πλουτήσω τήν αὐτοῦ θεότητα». Μέ ταπεινότητα δέ ὁμολογεῖ τόν «πλοῦτο τῆς (θείας) ἀγαθότητος», πού οἰκονόμησε τό μυστήριον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου: Ἔλαβα, λέγει, τή θεία εἰκόνα καί δέν τή φύλαξα. Ἄντ' αὐτοῦ λαμβάνει ὁ Θεός Λόγος τή σάρκα μου, γιά νά σώσει καί τήν εἰκόνα καί νά «ἀθανατίσῃ» καί τή σάρκα· ἔρχεται σέ «δευτέραν κοινωνίαν» πολύ πῖο παράδοξη ἀπό τήν προηγούμενη, τή δημιουργία, ἀφοῦ κατ' αὐτήν «τοῦ κρείττονος μετέδωκε», δηλαδή τή θεία εἰκόνα, τώρα δέ «μεταλαμβάνει τοῦ χειρόνος», δηλαδή τή σάρκα. Γι' αὐτό ἡ θεία ἐνσάρκωσις ἀποτελεῖ «τοῦ προτέρου θεοειδέστερον» καί «τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑψηλότερον»(138). Καί πράγματι ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου μπορεῖ νά κατανοηθεῖ μόνον ὡς κίνησις θείας συγκατάβασις, ὡς ὑποποιός κένωσις καί φιλανθρωπία, ὡς θεία πτωχεία προκειμένου νά ἀνέλθει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τόν Θεό πλουτιζόμενος καί πληρούμενος διά τῆς «αὐτοῦ θεότητος». Γι' αὐτό, καταλήγει ὁ ἱερός πατήρ, σεβόμεστε τή θεία Γέννησις καί προσκυνοῦμε τόν γεννηθέντα Κύριον, ὁ ὁποῖος ἐγινε ἡ «τελείωσις καί ἀνάπλασις, καί πρὸς τόν πρῶτον Ἀδάμ ἐπάνοδος» τοῦ ἀνθρώπου(139).

Οἱ Πατέρες τό γεγονός τῆς θείας ἐνσάρκωσις δέν τό ξεχωρίζουν ἀπό τό γεγονός τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτό ἄλλωστε ἐορτάζονταν στήν ἀρχή, ὅπως εἶδαμε, ἀπό κοινῶν. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀναφέρει ὅτι «ἡ χάρις τοῦ Βαπτίσματος», ὅπως ἄλλωστε καί τῆς Γεννήσεως, δέν κηρύχθηκε μόνο μετά τήν ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου, ἀλλά καί πρό αὐτῆς, καί διηγεῖται ὅλα τά περιστατικά τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τά ὁποῖα προτυπώνουν «τήν εἰκόνα» τοῦ Βαπτίσματος.(140). Ἡ ἐορτή τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ στόν Ἰορδάνη ποταμό ἀπό τόν Ἰωάννη τόν Πρόδρομον γίνεται ἀφορμή νά τονισθεῖ ὅτι τό μυστήριον τῆς Γεννήσεως συμπληρώνεται ἀπό τό μυστήριον τῆς Βαπτίσεως, ἀφοῦ κατά τή Βάπτισις τοῦ Κυρίου ἐμφανίζεται ἡ ἅγια Τριάς καί διακηρύττεται μέ τόν πλέον ἐπίσημον τρόπο ὁ κατ' εὐδοκίαν τοῦ Θεοῦ Πατρός ἐνανθρωπήσας γιά τή σωτηρία τῶν ἀνθρώπων Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ: «Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα» (Ματ. 3,17). Ἐπί πλέον γίνεται ἀφορμή νά τονισθοῦν καί τά σωτηριώδη ἀποτελέσματα τῆς Βαπτίσεως. Διά τοῦ Βαπτίσματος τοῦ Κυρίου φανερόνεται «ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις» (Τίτ. 2,11), φωτίζεται μέ αὐτή ὁ ἄνθρωπος καί ἀρχίζει ἡ ἀναγέννησις καί ἡ «διά τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσία» του(141). Γι' αὐτό ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει: «Ἡ γάρ ἅγια τῶν Φώτων ἡμέρα, εἰς ἣν ἀφίγμεθα, καί ἣν ἐορτάζουσιν ἡμεῖς σήμερον, ἀρχήν μὲν τοῦ ἐμοῦ Χριστοῦ βάπτισμα λαμβάνει, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον· ἐνεργεῖ δέ τήν ἐμὴν κάθαρσιν καί βοηθεῖ τῷ φωτί, ὃ παρ' αὐτοῦ λαβόντες ἄνωθεν ἀπ' ἀρχῆς, ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐξοφώσαμεν τε καί συνεχέαμεν»(142). Μάλιστα φιλοσοφώντας «περί (τῆς) διαφορᾶς (τῶν) βαπτισμάτων» ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν πέντε εἰδῶν βαπτίσματα: Τό πρῶτον εἶναι τό βάπτισμα τοῦ Μωυσῆ, πού ἦταν ἀτελής κάθαρσις, τό δεύτερον τοῦ Ἰωάννη, πού ἦταν «εἰς μετάνοιαν», τό τρίτον τοῦ Ἰησοῦ, πού εἶναι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καί γι' αὐτό «τοῦτο ἡ τελειότης (ἐστίν)», τό τέταρτον πού εἶναι «τό διά μαρτυρίου καί αἵματος» βάπτισμα καί τό πέμπτον πού εἶναι «τό τῶν δακρύων» τῆς μετανοίας βάπτισμα(143).

Μέ ἀφορμή τήν ἐορτή τῶν Φώτων ὁ Γρηγόριος στέκεται κυρίως στό τρίτον εἶδος, στό ἐν ἁγίῳ Πνεύματι βάπτισμα, καί λέγει ὅτι ὑπάρχει «διττή ἡ κάθαρσις, δι' ὕδατος τε καί πνεύματος»· αὐτή πού ἀφορᾷ τό ὕδωρ λαμβάνεται «θεωρητῶς καί σωματικῶς» καί αὐτή πού ἀφορᾷ τό πνεῦμα λαμβάνεται «ἀσωμάτως καί ἀθεωρητῶς». Ἡ πρώτη εἶναι συμβολική, ἐνῶ ἡ δεύτερη εἶναι ἀληθινή «καί τά βάθη καθαίρει... καινούς ἀντί παλαιῶν, καί θεοειδεῖς ἀντί τῶν νῦν ὄντων ἐργάζεται»(144).

Πέρα ἀπό αὐτά, ὁ Γρηγόριος Νύσσης διδάσκει τή σημασία τοῦ ὕδατος καί τῆς τριπλῆς καταδύσεως στό μυστήριον τοῦ βαπτίσματος: Ἀπό τά τέσσαρα στοιχεῖα τῆς φύσεως, «πῦρ καί ἀήρ, γῆ καί ὕδωρ», ὁ Κύριος, ἐκπληρώνοντας «τήν ὑπέρ ἡμῶν οικονομίαν... ὑπῆλθε τήν γῆν, ἵν' ἐκεῖθεν τήν ζωὴν ἀνατείλῃ». Ἐμεῖς λαμβάνοντες τό βάπτισμα, κατά μίμησιν τοῦ Κυρίου, δέν θαπτόμεθα στή γῆ ἢ ὁποῖα γίνεται σκέπη μόνο τοῦ νεκροῦ σώματός μας μετά τό θάνατον ἀλλά βυθίζομαστε καί ἀναδυόμαστε στό πῖο συγγενές πρὸς αὐτή

στοιχείο, τό ὕδωρ, καί μάλιστα τρεῖς φορές, γιά νά ἐξεικονίσουμε στούς ἑαυτούς μας «τήν τριήμερον τῆς ἀναστάσεως χάριν». Καί ἡ τριπλή αὐτή κατάδυση καί ἀνάδυση γίνεται «οὐ σιωπῆ», ἀλλά στό ὄνομα «τῶν τριῶν ἁγίων ὑποστάσεων... εἰς ἃς ἐπιστεύσαμεν, ἐφ' αἷς καί ἐλπίζομεν, ἐξ ὧν ἡμῖν καί τό νῦν εἶναι, καί τό πάλιν ἔσεσθαι περιγίνεται». Βαπτίζομαστε λοιπόν στό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδή ὁ Πατήρ εἶναι «ἀρχή τῶν πάντων», ὁ Υἱός «δημιουργός τῆς κτίσεως» καί τό ἅγιο Πνεῦμα «τελειωτικόν τῶν πάντων». Καί ὑποκύπτουμε στόν Πατέρα, στόν Υἱό καί στό ἅγιο Πνεῦμα ἀπό κοινοῦ «ἵνα ἁγιασθῶμεν», ἀφοῦ δέν ὑπάρχει διαφορά ἁγιασμοῦ μεταξύ τῶν τριῶν ὑποστάσεων(145).

Μιλώντας λοιπόν γιά τίς δύο αὐτές ἐορτές τῆς Γεννήσεως καί Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, μιλάμε στήν πραγματικότητα γιά τή δική μας ἀναγέννηση καί ἀναδημιουργία. Ὁμολογώντας τό μυστήριό τῆς ἐνσαρκώσεως καί τοῦ θείου φωτισμοῦ, ὁμολογοῦμε τή δική μας κάθαρση, τή δική μας θέωση καί κατά χάριν υἰοθεσία. Γιά τούς Πατέρες κάθε ὁμολογία γιά τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ Χριστοῦ δέν εἶναι μόνο χριστολογική, ἀλλά καί ἀνθρωπολογική καί σωτηριολογική, ἀφοῦ ἀφορᾷ τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος στέκεται ἰδιαίτερος στά σωτήρια ἀποτελέσματα πού μᾶς προσφέρει ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου καί «τό λουτρόν» τοῦ βαπτίσματος καί προτρέπει τό ποιμνίό του: ἀφοῦ καθαρθοῦμε ἀπό τά πάθη μέ τήν τήρηση τῶν θείων ἐντολῶν, νά ψηλαφίσουμε «τόν σαρκωθέντα δι' ἡμᾶς Λόγον» γιά νά ὀδηγηθοῦμε στήν ὁδό τῆς θεογνωσίας(146). Τό λουτρόν τοῦ βαπτίσματος εἶναι «ἐκπλυσίς» ὄχι μόνο τοῦ σώματος, ἀλλά καί τῆς θείας εἰκόνας πού φέρουμε μέσα μας, δέν δίνει ἀπλῶς «ἐπικάλυψιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἀπαλλαγὴν» τελείαν· γι' αὐτό, συνεχίζει, «μή νεκρωθῆς πάλιν, καί γένη μετά τῶν κατοικούντων ἐν τάφοις, μηδὲ κατασφιγγῆς ταῖς σειραῖς τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων», ἀλλά σύναψε στή ψυχὴ σου «πάσας τὰς Χριστοῦ θεραπείας». Μὴν «ἀγνοήσης τό μέτρον τῆς χάριτος... μὴ σεαυτὸν ἐλεεινὸν καταστήσης διὰ τῆς ἁμαρτίας», ἀλλά «ἀεὶ φιλοπόθει τήν κάθαρσιν, ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ τιθέμενος». Τῆ δέ δωρεὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν πού ἔλαβες, συντήρησε μέ ἐπιμέλεια, ὥστε «τό μὲν ἀφεθῆναι σοι παρά Θεοῦ, τό δέ συντηρηθῆναι, καί παρά σοῦ γένηται»(147). Ἀσφαλῶς ἡ κάθαρση γιά τήν ὁποία μιλά ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶναι προϋπόθεση γιά τό θεῖο φως καί τή θεία ἔλλαμψη, γι' αὐτό λέγει «φύλασσε μοι τήν κάθαρσιν... ἵνα κλέψης τήν σωτηρίαν»(148), «φιλοπόνει τήν κάθαρσιν, ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ τιθέμενος»(149).

β) Ἀπάντηση στούς αἰρετικούς

Ἡ ποιμαντική μέριμνα τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων γιά τήν πνευματικὴ πρόοδο τῶν πιστῶν ἐπεκτεινόταν καί στούς αἰρετικούς καί στούς εἰδωλολάτρες τῆς ἐποχῆς τους. Οἱ αἱρέσεις πού συντάρασαν τότε τήν Ἐκκλησία, δέν μπορούσαν νά ἀφήσουν ἀδιάφορους τούς Πατέρες. Ἡ θεολογία πού ἀνέπτυξαν μέ ἀφορμὴ τίς ἐορτές τῶν Χριστουγέννων καί Θεοφανείων, περιέχει καί τίς ἀνάλογες ἀπαντήσεις τόσο στούς αἰρετικούς ὅσο καί στούς εἰδωλολάτρες· καί σ' αὐτές διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἀγωνιστικὴ τους διάθεση γιά τήν ἐπικράτηση τῆς ἀληθινῆς πίστεως δέν εἶχε μόνο πολεμικὸ χαρακτήρα, ἀλλά καί σωτηριολογικό, ἀφοῦ καί οἱ αἰρετικοὶ καί οἱ εἰδωλολάτρες ὡς πλάσματα τοῦ Θεοῦ εἶχαν δικαίωμα στή νέα ζωὴ πού χάρισε μέ τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ στήν ἀνθρωπότητα.

Ὁ ἐορτασμός τῶν μεγάλων ἐορτῶν τῆς Γεννήσεως καί Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ σηματοδοτοῦσε ἀσφαλῶς τή διαφορά μεταξύ αἰρετικῆς διδασκαλίας καί ὀρθῆς πίστεως. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφέρει ὀνομαστικά τούς αἰρετικούς Σαβέλλιο καί Ἄρειο, λέγοντας στούς χριστιανούς ὅτι πρέπει νά ἀπέχουμε ἐξ' ἴσου ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τους: «Ἀπέστω γάρ ἡμῶν ἐξ ἴσου, καί ἡ Σαβελλίου συναίρεσις, καί ἡ Ἄρειου διαίρεσις, τά ἐκ διαμέτρου κακά, καί ὁμότιμα τὴν ἀσέβειαν»(150). Μὲ τὴ λέξη «συναίρεσις» ἐννοεῖ τὴν αἰρετικὴ διδασκαλία τοῦ Σαβελλίου, ἡ ὁποία ἀρνεῖτο κάθε διάκριση μεταξύ τῶν τριῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος, καί μέ τὴ λέξη «διαίρεσις» ἐννοεῖ τὴν ἀρειανικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία θεωροῦσε τὸν Χριστὸ ὡς κτίσμα καί ποίημα τοῦ Πατρὸς, συνεπῶς ὄχι ὁμοούσιο πρὸς αὐτὸν καί γι' αὐτό κατώτερο του(151). Πρόκειται δηλαδή τόσο γιά τό τριαδικὸ ὅσο καί γιά τό χριστολογικὸ δόγμα, πού ἐπληττονταν ἀπὸ τούς αἰρετικούς. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης μέ ἀφορμὴ τὴν ἐορτὴ τῶν Φώτων καί τὴν ἀναφορά στήν τριπλὴ κατάδυση τῶν νεοφωτιστῶν, δέν χάνει τὴν εἰκαιρία νά ἐπιτιμήσει αὐτούς πού μάχονται «τὴν δόξαν τοῦ Πνεύματος... τολμηρῶς» καί δέν σέβονται «τόν Παράκλητον»(152). Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀπορεῖ μέ τούς χριστιανούς πού ἐκφράζουν τὴ δυσπιστία τους «πῶς ἐν σαρκὶ Θεός, καί ποταπῆ σαρκὶ· καί εἴ τέλειος ἄνθρωπος ἢ ἀτελής ὁ προσληφθεῖς;»(153). Καί ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐξεικονίζει ἐναργέστατα τίς χριστολογικὲς συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς του στό ἐξῆς χωρίο: «Ἵπὸ μὲν τῶν, ὡς Θεός τιμᾶται καί συναλείφεται· ὑπὸ δὲ τῶν, ὡς σὰρξ, ἀτιμάζεται καί χωρίζεται». Καί διερωτᾶται «Τίσιν ὀργισθεὶ πλέον; Μᾶλλον δὲ τίσιν ἀφῆ;» ὁ Θεός; Αὐτούς οἱ ὁποῖοι «συναυροῦσι κακῶς», δηλαδή, ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, ἀρνοῦνται τὴ διάκριση τῶν θείων προσώπων ὡς ξεχωριστῶν ὑποστάσεων τῆς ἁγίας Τριάδος, ἢ αὐτούς οἱ ὁποῖοι «τέμνουσι», δηλαδή διαίρουσιν ὡς πρὸς τὴ

θεότητα τά τρία πρόσωπα; Θά ἔπρεπε νά δέχονται, συνεχίζει, καί οἱ μέν τά τρία πρόσωπα ὡς ἰδιαιτέρες ὑποστάσεις, καί οἱ δέ τήν ὁμοουσιότητά τους, τήν κοινή θεία οὐσία τους: «Καί γάρ κάκεινους διαιρεῖν ἔδει, καί τούτους συνάπτειν· τούς μέν τῷ ἀριθμῷ, τούς δέ τῇ θεότητι». Σέ κάθε ἕναν ξεχωριστά ἀπ' αὐτούς τούς αἰρετικούς ὁ Γρηγόριος ἀναγκάζεται νά ἀπευθυνθεῖ μέ ἀυστηρότητα λέγοντας: «᾽Ω δαιμόνων ἀπιστότερε, καί Ἰουδαίων ἀγνωμονέστερε!», γιατί, ὅπως τούς ἐξηγεῖ, τό νά «προσκοπτεῖς τῇ σαρκί» εἶναι γνώρισμα τῶν Ἰουδαίων καί τό νά «ἀπιστεῖς τῇ θεότητι» εἶναι γνώρισμα τῶν δαιμόνων(154).

Ἡ ἀυστηρότητα αὐτή τοῦ Γρηγορίου πρὸς τούς αἰρετικούς ὀφείλεται ὄχι μόνο στήν ποιμαντική μέριμνα πού εἶχε γι' αὐτούς, ἀλλά καί στό γεγονός ὅτι αὐτοί ἐχλεύαζαν τούς ὀρθοδόξους γιά τῶν ἑορτασμό τῶν μέγάλων γεγονότων τῆς θείας οικονομίας, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης: «καταχλευάζουσι τῆς οικονομίας τόν λόγον», διότι τάχα δέν εἶναι εὐπρεπές «σώματος ὑπελθεῖν φύσιν, καί διά γεννήσεως ἑαυτόν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ καταμιῖξαι τόν Κύριον». Ὁ ἅγιος Νύσσης, ἀφοῦ συμβουλεύσει τούς πιστούς νά μή φοβοῦνται «τόν ὀνειδισμόν τῶν ἀνθρώπων καί τῷ φαυλισμῷ αὐτῶν μή ἠττώμενοι», ἀπευθύνεται μέ πολλή συμπάθεια στούς αἰρετικούς καταλογίζοντάς τους ἄγνοια, «ἀγνοοῦντες, ὡς ἔοικε, τό περί τούτου μυστήριον, ὅπως ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία τήν σωτηρίαν ἡμῶν ὠκονομήσατο», καί τούς προτρέπει νά μήν «περιεργάζονται τόν τρόπον» τῆς θείας οικονομίας· προσπαθεῖ δέ, μέ ἔντονη δοξολογική διάθεση, νά τούς μεταφέρει τήν ἐμπειρία τῆς θείας φιλανθρωπίας πού ὁ ἴδιος ζοῦσε, καί νά τούς ἐξηγήσει τίς δωρεές τοῦ Θεοῦ πού ἀπέκτησε τό ἀνθρώπινο γένος μέ τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου: «Ἐπειδή γάρ ἄλλως οὐκ ἦν ἐξαιρεθῆναι τῶν τοσοῦτων κακῶν τό ἀνθρώπινον· ὑπέμεινεν ὁ πάσης ἀπαθείας βασιλεύς, τήν ἰδίαν δόξαν τῆς ἡμετέρας ζωῆς ἀνταλλάξασθαι. Καί ἡ μέν καθαρότης ἐν τῷ ἡμετέρῳ γίνεται ῥύπων· ὁ δέ ῥυπος τῆς καθαρότητος οὐ προσάπτεται, καθὼς φησι τό Εὐαγγέλιον· ὅτι τό φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ ἔλαμψεν, ἡ δέ σκοτία αὐτό οὐ κατέλαβεν... Τό θνητόν ὑπό τῆς ζωῆς καταπίνεται... οὐκ ἐκδαπανᾶται ἡ ζωὴ τῷ θανάτῳ. Τό κατεφθαρμένον τῷ ἀφθάρτῳ συνδιασώζεται. Ἡ φθορά, τῆς ἀφθαρσίας οὐ προσάπτεται. Διά ταῦτα κοινή πάσης γίνεται συνῳδία τῆς κτίσεως, ὁμόφωνον πάντων τήν δοξολογίαν ἀναπεμπόντων τῷ Δεσπότη τῆς κτίσεως»(155).

Εἶναι πολύ χαρακτηριστική ἡ ἐμμονή τῶν πατερικῶν κειμένων στό θέμα τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως μέ ἀναφορά στίς αἰρέσεις καί κυρίως τόν ἀρειανισμό. Τό βασικό ἐρώτημα πού ἀπασχολοῦσε ὄχι μόνο τούς αἰρετικούς ἀλλά καί τούς εἰδωλολάτρεις, ἦταν πῶς συμβιβάζεται ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ καί ἡ θεία φύση του. Ἡ πατερική γραμματεία πού ἀπαντᾷ σ' αὐτήν τήν ἐρώτηση, εἶναι τεράστια καί δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναπτυχθεῖ στό πλαίσιο τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, γι' αὐτό θά πρᾶσπαθήσουμε ἐραριστικά καί ἐπιγραμματικά νά τήν ἀναφέρουμε.

Ἡ ἐνανθρώπηση ἀποτελεῖ τό ὑψιστο τῶν θαυμάτων ἐνώπιον τοῦ ὁποίου «ὁ λογισμός τῶν ἀνθρώπων ἀπορῶν (τυγχάνει)»(156), ἀφοῦ ἡ «θαυμαστή ἱεουργία πάντα νοῦν ἀνθρώπων» ὑπερβαίνει(157). Γι' αὐτό ὁ Μέγας Βασίλειος προτείνει: «σιωπῇ τιμάσθω (τό μυστήριον)· μᾶλλον δέ καί ταῖς ἐννοίαις ἡμῶν μή ζητεῖν ἐκεῖνα μηδέ πολυπραγμανεῖν ἐπιτάξωμεν»(158). Ἀποτελεῖ ὁμως ἡ ἐνανθρώπηση τό ὑψιστο τῶν θαυμάτων, ὄχι μόνο γι' αὐτό καθ' αὐτό τό γεγονός, ἀλλά καί γιατί ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ δέ ἐπέφερε καμία ἀλλαγή στή θεότητα. Μέ τό νά λάβει τήν ἀνθρώπινη φύση καί νά γίνεῖ «τέλειος ἄνθρωπος», ὁ Θεός Λόγος δέν ἔχασε τή θεότητά του, ἀλλά παρέμεινε καί «τέλειος Θεός» κατά πάντα, ἕνα πρόσωπο σέ δύο φύσεις, τή θεία καί τήν ἀνθρώπινη καί ὄχι ἐκ δύο φύσεων (159). Γιά νά ἀντιληφθοῦμε τό μυστήριο αὐτό τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, τῆς θείας καί τῆς ἀνθρώπινης, δηλαδή τό πῶς ὁ Χριστός ἦταν συγχρόνως τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος, οἱ Πατέρες δίνουν τό ἐξῆς παράδειγμα: Ἐάν ἀναλογισθοῦμε τόν προφορικό λόγο τοῦ ἀνθρώπου καί τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου. Ὅπως ὁ λόγος ἐνός ἀνθρώπου μεταδίδεται στούς ἄλλους, ἀλλά συγχρόνως παραμένει ὀλόκληρος σ' αὐτόν τόν ἴδιο, καί ὅπως ἡ ἀκτίνα τοῦ ἡλίου μεταδίδεται στή γῆ, στή θάλασσα καί στόν ἀέρα, ἀλλά συγχρόνως μένει ἀχώριστη ἀπό τόν ἡλιακό δίσκο, ἔτσι καί ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ μένοντας ἀχώριστος ἀπό τόν Πατέρα καί τό ἅγιο Πνεῦμα ὡς Θεός στόν οὐρανό, ἔγινε τέλειος ἄνθρωπος καί ἦλθε στή γῆ καί συναναστράφη μέ τούς ἀνθρώπους ὡς ἕνας ἀπ' αὐτούς(160). Ἡ ἐνανθρώπηση λοιπόν τοῦ Θεοῦ δέν συνεπάγεται ἀπώλεια ἢ κάποια μείωση τῆς θεότητος, οὔτε εἶναι μετάβαση ἀπό τή θεότητα στήν ἀνθρωπότητα, οὔτε μετάβαση ἀπό τόν οὐρανό στή γῆ. Ἡ ἐνανθρώπηση εἶναι, ὅπως λένε οἱ Πατέρες, «ἀμετάβατη παρουσία», «παρουσία χωρίς ἀπουσία», εἶναι παρουσία τοῦ Ἐνός προσώπου τῆς ἁγίας Τριάδος ἀποκαλυπτική καί σωστική(161). Ἀποκαλυπτική, γιατί μέ τό νά γίνεῖ ἄνθρωπος ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτει στόν κόσμον τήν ἁγία Τριάδα, δηλαδή τόν Θεό Πατέρα, τόν Ἐαυτό του καί τό ἅγιο Πνεῦμα· καί σωστική, γιατί ἡ παρουσία του στή γῆ, ὡς τέλειου Θεοῦ καί ἀνθρώπου, ἔγινε γιά τή σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ Θεός λοιπόν χωρίς νά χάσει αὐτό πού ἦταν, δηλαδή τή θεότητα, ἔλαβε αὐτό πού δέν ἦταν, δηλαδή τήν ἀνθρωπότητα, καί ἔτσι ὡς τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος, δηλαδή ὡς θεάνθρωπος, πραγματοποίησε τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους(162).

Οἱ βασικές αὐτές θέσεις τῶν Πατέρων, πού ἀσφαλῶς ἐκφράζουν τήν ὀρθόδοξη διδασκαλία τῆς Νικαίας,

ἀποτελοῦν τόν κορμό τῆς ἀπαντήσεως στά θεολογικά ἐρωτήματα τῶν αἰρετικῶν ἢ τίς φιλοσοφικές ἀνησυχίες τῶν εἰδωλολατρῶν.

γ) Ἀπάντηση στοὺς εἰδωλολάτρες

Οἱ εἰδωλολάτρες τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ Δ΄ αἰώνα, ζώντας σέ ἐποχή παρακμῆς τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου, κατά τήν ὁποία ὁ Ἰουλιανός θέλησε νά ἐντάξει τό παγανιστικό παρελθόν σέ μιὰ νέα πνευματικότητα ἀνανεώνοντας τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις, εἶχαν ἀσφαλῶς πνευματικές ἀναζητήσεις. Τό πῶς ὁ ἄπειρος καί τέλειος Θεός γίνεται παθητός, ἦταν παράδοξο καί σκανδαλίζε τούς ἐπηρεασμένους ἀπό τήν ἑλληνική φιλοσοφία. Τό παράδειγμα τοῦ εἰδωλολάτρη Κέλσου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ἀπό τόν Ὀριγένη νά ἐλέγχει τούς χριστιανούς καί νά «ὀνειδίζει τῷ σωτῆρι ἐπί τῷ πάθει»(163), εἶναι ἀντιπροσωπευτικό. Ἦταν λοιπόν πολύ φυσικό οἱ Καππαδόκες Πατέρες, πού εἶχαν, παράλληλα μέ τή θεολογική τους κατάρτιση καί τόν ποιμαντικό τους ζῆλο, μιὰ ἄριστη κλασική παιδεία, νά προσπαθήσουν νά φέρουν τόν εἰδωλολατρικό κόσμο πῶς κοντά στόν χριστιανισμό. Χωρίς νά μετατρέψουν τόν ἱερό ἄμβωνα σέ βῆμα προπαγάνδας ἢ νοσηρῆς ἀντιπαράθεσης, ἤθελαν νά δώσουν μέσα ἀπό τή θεολογία τῶν ἐορτῶν, πού ἤδη ἀναφέραμε μέ ἀφορμή τήν κατήχηση τῶν χριστιανῶν καί τῶν αἰρετικῶν, τή δυνατότητα νά ἀνακαλύψουν οἱ εἰδωλολάτρες τόν ἀληθινό Θεό.

Ἡ ἐορτή τοῦ χειμερινοῦ ἡλιοστασίου, ὅπου θεωρεῖτο, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, ὅτι ὁ ἥλιος ξαναγεννιόταν καί ἄρχιζε τή νικηφόρα πορεία του, σέ συνδυασμό μέ τήν ἐορτή τῶν Χριστουγέννων δίνει ἀφορμή στόν Γρηγόριο Νύσσης νά μιλήσει γιά τό ἀληθινό φῶς, τόν ἐνανθρωπήσαντα Χριστό καί τό εὐαγγέλιό του: «Ὁρᾶς ἐπί τό ἀκρότατον μήκος προελθοῦσαν τήν νύκτα... ὀρᾶς τήν τοῦ φωτός ἀκτίνα διαρκεστέραν, καί ὑψηλότερον τῆς συνηθείας τόν ἥλιον; Νόει τοῦ ἀληθινοῦ φωτός τήν παρουσίαν, τοῦ τοῖς εὐαγγελικαῖς ἀκτίσι πᾶσαν τήν οἰκουμένην καταφωτίζοντος»(164). Ἐδῶ δέν φαίνεται νά θέλει ὁ ἅγιος Νύσσης νά ἐναντιωθεῖ στήν ἐορτή, ἀλλά ἐλπίζει τό ἀλληγορικό κήρυγμά του νά ἔχει κάποια ἐπίδραση καί στοὺς εἰδωλολάτρες.

Δέν λείπει ὅμως ἀπό τά κείμενα τῶν Πατέρων καί ἡ αὐστηρή κριτική τῶν παγανιστικῶν ἐθίμων, ἡ ὁποία γινόταν, ὅπως θά δοῦμε, χάριν τῆς ἀλήθειας ἀλλά καί τῆς μέριμνάς τους γιά τή διαφύλαξη τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς, πού ἡ Ἐκκλησία ἐπαγγελλόταν στό ποίμνιό της. Ἔτσι μέ ἀφορμή τίς ἐορτές τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων ἀναφέρονται καί στηλιτεύονται οἱ παγανιστικές συνήθειες. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἀναφερόμενος αὐτή τή φορά σέ κάποια ἐκτροπή τοῦ ποιμνίου του, τό ὁποῖο τήν Κυριακή πρό τῶν Φώτων συμμετεῖχε στήν παγανιστική ἐορτή τῶν Καλανδῶν, ὀνομάζει τά εἰδωλολατρικά ἔθιμα «ἐξω πλάνην» καί παραπονούμενος στά πνευματικά του τέκνα λέγει «ἐξω πλάνην ἦτε πλανώμενοι, ὡς ὑπόγειον ἐπί τῆς παρελθούσης Κυριακῆς πεποιήκατε, σχετλιάζω πολλά καί τήν σιωπῆν ἀσπάζομαι»(165).

Οἱ εἰδωλολατρικές ἐορτές τῶν Καλανδῶν, πού ἦταν ἀπό τίς πῶς δημοφιλεῖς στήν Ἀνατολή περί τά τέλη τοῦ Δ΄ αἰώνα, δίνουν ἀφορμή καί σέ ἄλλους ἱεράρχες νά καταδικάσουν τά εἰδωλολατρικά ἔθιμα. Ὁ Ἀστέριος Ἀμασειάς, γιά παράδειγμα, ἀντιπαράθετε τίς δύο ἐορτές τῶν Καλανδῶν καί τῶν Χριστουγέννων τονίζοντας τίς ἀντιθέσεις τους: «Ἡ μέν (τῶν Καλανδῶν) ἐστίν τοῦ ἐξωθεν συρφετοῦ, πολύ συναγούσα τοῦ μαμωνᾶ τό ἀργύριον, καί τήν ἄλλην καπηλειάν ἐφελκομένη, τήν ἀγοραῖόν τε καί ἀνελεύθερον· ἡ δέ (τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου) τῆς ἀγίας καί ἀληθοῦς θρησκείας, οἰκείωσιν τήν πρός Θεόν, καί τήν κεκαθαρμένου βίου τήν ἀρετήν ἐκπαιδεύουσα». Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτή φανερώνει ἀπό τή μιὰ μεριά τή «ματαιότητα τῆς τρυφῆς... τήν μωράν καί βλάπτουσαν τέρψιν» πού ὀδηγεῖ στό θάνατο, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά τήν καθαρότητα τοῦ βίου πού προσφέρει ἡ Ἐκκλησία, τήν ὁποία ἀναγορεύει σέ «ἀληθινή θρησκεία», θέλοντας νά δείξει τό ψεῦδος τῆς εἰδωλολατρείας(166).

Ἐπίσης ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφερόμενος στά παγανιστικά ἔθιμα τά ὀνομάζει «ἐλληνική πλάνη καί μέθη»(167): παρακινώντας δέ τούς πιστούς νά ἐορτάζουν τή Γέννηση τοῦ Κυρίου «μὴ κοσμικῶς, ἀλλ' ὑπερκοσμίως...», ἀναφέρει τίς ἀμαρτωλές συνήθειες τῶν εἰδωλολατρῶν πού διέπρατταν κατά τίς ἐορτές τους. Χοροί, πολυτέλεια ἐνδυμάτων καί μύρων, πορνείες, γαστριμαργίες, οἰνοποσίες, μέθες, μαγγανείες εἶναι μερικῆς ἀπό τίς ἐορταστικές συνήθειες πού ἀποδίδει στοὺς εἰδωλολάτρες. Καί προσθέτει: «ταῦτα μέν Ἑλλησι παρῶμεν, καί Ἑλληνικοῖς κόμποις, καί πανηγύρεσιν· οἱ καί θεοὺς ὀνομάζουσι κνίσσαις χαίροντας, καί ἀκολούθως τό θεῖον τῆ γαστρί θεραπεύουσι, πονηροὶ πονηρῶν δαιμόνων... τυγχάνοντες». Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως ἐμᾶς τούς χριστιανούς, συνεχίζει, τό ἀντικείμενο τῆς λατρείας μας εἶναι ὁ Θεός Λόγος, καί ἄν πρέπει νά αἰσθανθοῦμαι κάποιες ἐορτίες χαρές, θά τίς λάβουμε ἀπό τό θεῖο λόγο καί ἀπό τό νόημα τῆς ἐορτῆς: «κᾶν δέη τρυφᾶν, ἐν λόγῳ τρυφήσωμεν καί θείῳ νόμῳ καί διηγήμασι τοῖς τε ἄλλοις καί ἐξ ὧν ἡ παροῦσα πανήγυρις...»(168).

Ἐξ ἄλλου ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἐγκρατέστατος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γνώστης τῆς παγανιστικῆς ἰδεολογίας, δίδει μιὰ ὀλοκληρωμένη κριτικὴ τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, τῆς ὁποίας οἱ βασικὲς θέσεις εἶναι: Κάθε τελετὴ καὶ μυστήριον εἰδωλολατρικὸ εἶναι «κλῆρος... δαιμόνων εὐρημα σκοτεινόν, καὶ διανοίας ἀνάπλασμα κακοδαίμονος»(169). Οἱ θεοὶ τους ἀπορρίπτονται λόγῳ τῆς φαύλης ὑποστάσεώς τους: «Οὐ Διὸς ταῦτα γοναὶ καὶ κλοπαί, τοῦ Κρητῶν τυράννου, κἄν Ἕλληνες ἀπαρέσκονται... οὐδὲ Διόνυσος ταῦτα, καὶ μηρός, ὠδίνων ἀτελὲς κύημα, ὡσπερ ἄλλο τι κεφαλὴ πρότερον... οὐδὲ Ἀφροδίτης πορνικὰ μυστήρια, τῆς αἰσχρῶς, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ γεννωμένης καὶ τιμωμένης...»(170). Οἱ δῆθεν θεῖες ἐμφανίσεις καὶ θαυματουργίαι εἶναι ψεῦδος: «Ποῦ δὲ θῆσεις τὴν Πέλοπος κρεουργίαν, πεινῶντας θεοὺς ἐστιῶσαν, καὶ φιλοξενίαν πικράν καὶ ἀπάνθρωπον... οὐδὲ Θρακῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν καὶ τό θρησκευεῖν, ὡς λόγος... οὐδὲ Ὀρφέως τελεταὶ καὶ μυστήρια, ὃν τοσοῦτον Ἕλληνες ἐν σοφίᾳ ἐθαύμασαν...»(171). Οἱ τελετές καὶ πανηγύρεις τους μετέχουν «τῆς κακοδαιμονίας ἐφ' ἅπασιν» καὶ ὅσοι μετέχουν σ' αὐτὲς εἶναι «βδελυκτότεροι τῆς εὐτελείας τῶν προσκυνομένων καὶ σεβομένων...»(172). Τέλος ἡ πλάνη τους εἶναι τόσο μεγάλῃ καὶ δαιμονικῇ, ὥστε γιὰ τίς ἁμαρτίαι καὶ τὰ πάθη τους θεωροῦν τοὺς θεοὺς συνηγόρους, «ἵνα μὴ μόνον ἀνεύθυνον τὸ ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ καὶ θεῖον νομίζεται» (173).

Ἀσφαλῶς μιὰ τέτοια κριτικὴ σκόπευε νὰ ἀποκαθελώσῃ τὴν εἰδωλολατρίαν ἀπὸ τὸ ὕψος μιᾶς ἀνώτερης θρησκείας καὶ εἶχε ὡς ἀποδέκτες καὶ τοὺς εἰδωλολάτραι καὶ τοὺς χριστιανούς: τοὺς μὲν γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ μέγεθος τῆς πλάνης τους, τοὺς δὲ γιὰ νὰ διακρίνουν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος, τὴ σωτηρίαν ἀπὸ τὴν ἀπώλεια. Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σωτηρία δίδεται ἀπὸ τὸν Κύριον, ἀλλὰ προϋποθέτει, ὅπως συμπληρώνει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἀγῶνα καὶ καθαρότητα: «Τέως δὲ καθαιρώμεθα καὶ προτελώμεθα τῷ Λόγῳ, ἵν' ὅτι μάλιστα αὐτοὺς ἡμᾶς εὐεργετῶμεν, θεοειδεῖς ἐργαζόμενοι, καὶ ἤκοντα τὸν Λόγον ὑποδεχόμενοι· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ κρατοῦντες, καὶ τοῖς ἄλλοις προφαίνοντες»(174).

Τέλος ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου θεωρεῖ ὅτι οἱ εἰδωλολάτραι ἔχουν πολλὰ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, «τὸν νέον καὶ ἐκλεκτὸν λαόν», βλέποντας «ὄσῳ κάλλει κεκόσμηται πνευματικῶ, ὅση λαμπρότητι καταυγάζει τὸν κόσμον». Ὁ Θεὸς ἐπέτρεψε στοὺς χριστιανούς νὰ εἶναι «μεμιγμένοι ἐν τοῖς ἔθνεσιν», ὥστε νὰ διαπιστώνεται ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς «πόσον ἰσχύει Πνεύματος ἁγίου συνοίκησις». Γι' αὐτὸ ὁ ἱερός Πατήρ, ἀπευθυνόμενος στό ποιμνίον του λέγει, ἐπαναλαμβάνοντας τὸν Ἀπόστολον Παῦλον (Α΄ Κορ. 5, 68): «Οὕτω δὲ πολιτευσάμενοι γενησόμεθα ζύμη ἁγία, καὶ δι' ἡμῶν ζημωθήσεται ὁ κόσμος εἰς σωτηρίαν»(175).

Ἐπίλογος

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομη ἱστορικοθεολογικὴ θεώρηση πού ἐπιχειρήσαμε, μποροῦμε συμπερασματικὰ νὰ ποῦμε: Οἱ ἐορτές τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων μέχρι τὸν Δ΄ αἰῶνα ἐορτάζονταν ἀπὸ κοινού. Τὸ 330 γιὰ πρώτη φορά στὴ Ρώμῃ ἄρχισε νὰ ἐορτάζεται στίς 25 Δεκεμβρίου ἡ Γέννησις τοῦ Κυρίου ξεχωριστὰ ἀπὸ τὴν ἐορτὴ τῶν Θεοφανείων, ἡ ὁποία συνέχισε νὰ ἐορτάζεται στίς 6 Ἰανουαρίου καὶ ἔλαβε ἕκτοτε χαρακτῆρα βαπτισματικόν. Σταδιακὰ μέχρι τὰ μέσα τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνα ὅλες οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίαι υἰοθέτησαν ὀριστικὰ αὐτὴ τὴ διάκριση τοῦ ἐορτασμοῦ. Ἡ ἀνάλυση τῶν πατερικῶν ὁμιλιῶν γιὰ τίς δύο αὐτὲς ἐορτές δείχνει ὅτι τὸ κέντρο τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸν Δ΄ τουλάχιστον αἰῶνα, ἦταν τὸ γεγονός τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον συνοψιζόταν στὴν ὁμολογία ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος «ἐνηνθρώπησεν ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν»(176). Οἱ ἱεροὶ Πατέρες ἐκστασιασμένοι μπροστὰ στό μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως διδάσκουν τοὺς πιστοὺς τὴ θεολογία τοῦ μυστηρίου. Τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιον τῆς ἐποχῆς ἀπαιτοῦσε ἀντιμετώπιση τῶν αἰρετικῶν καὶ εἰδωλολατρῶν. Ὁ πανηγυρισμὸς τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν ἐορτῶν ἀποτελέσει τὴν κατάλληλη εὐκαιρία νὰ ἐκθέσουν ἐμμέσως πλὴν σαφῶς τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας στὴ σύνοδο τῆς Νικαίας, ἀπαντώντας ἔτσι στοὺς διαφόρους αἰρετικούς. Τοὺς εἰδωλολάτραι ἀντιμετώπισαν μὲ ἀυστηρότητα ἀλλὰ καὶ μὲ οἰκοδομητικὴ διάθεση, ἀφοῦ ὁ Θεὸς Λόγος σαρκώθηκε γιὰ τὴ σωτηρίαν ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος. Πάνω ἀπ' ὅλα ὁμως οἱ Πατέρες ἀπαιτοῦσαν καθαρότητα ζωῆς, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν οἰκείωση ὅσων προσέφερε ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστός.

Οἱ ἐορτές τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων δὲν προσφέρονται γιὰ σκέψεις εὐσεβεῖς καὶ ἀναλύσεις συναισθηματικῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ συνειδητοποιήσουμε τὴ ζωτικὴ σημασία τους καὶ νὰ μετάσχουμε στὰ ἐορταζόμενα γεγονότα· νὰ βιώσουμε ὅτι ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος γιὰ τὴ δικὴ μας σωτηρία, ὅτι μᾶς ἔδωσε μιὰ νέα ζωὴ, πού εἶναι ἡ δυνατότητα νὰ γίνουμε θεοὶ κατὰ χάριν.

Κάθε ἐκκλησιαστικὴ ἐορτὴ εἶναι ἀνάμνησις ἐνός θεοῦ γεγονότος, ἀνάμνησις ὁμως πού ἐνῶ ἐγένετο στό παρελθόν ἐφάπαξ, φανερώνεται, βιώνεται καὶ ἐορτάζεται μυστηριακῶς στό παρόν καὶ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ μετέχουμε βιωματικὰ σ' αὐτό, δηλαδή ὡς αὐτόπτες μάρτυρες. Καὶ ἐν προκειμένῳ μποροῦμε

νά γίνουμε μάρτυρες τῆς θείας Ἐπιφανείας, νά γίνουμε οἱ ἴδιοι «θεοφανικό γεγονός», πράγμα ἄλλωστε πού ἀποτελεῖ καί τό σκοπό τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως.

Γι' αὐτό τελειώνοντας θά ἤθελα νά κλείσω μέ τά λόγια τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ἄδελφοί καί πατέρες «τοῖνυν ἐορτάζωμεν, μή πανηγυρικῶς, ἀλλά θεϊκῶς· μή κοσμικῶς, ἀλλ' ὑπερκοσμικῶς· μή τά ἡμέτερα, ἀλλά τά τοῦ ἡμετέρου, μᾶλλον δέ τά τοῦ δεσπότου· μή τά τῆς ἀσθενείας, ἀλλά τά τῆς ἰατρείας· μή τά τῆς πλάσεως, ἀλλά τά τῆς ἀναπλάσεως»[\(177\)](#).

Εἶναι πολύ πιθανόν ὁ κοινός ἐορτασμός τῆς 6ης Ἰανουαρίου νά ὀφείλεται στίς χριστιανικές ἀντιλήψεις πού ἐπικρατοῦσαν τούς πρώτους μετά Χριστόν αἰῶνες. Ἡ χριστιανική ἀντίληψη γιά τόν ἄνθρωπο καί τήν ἀνθρώπινη ζωή, ιδιαίτερα κατά τήν ἐποχή τῶν μαρτυρίων καί τῶν ἰσχυρῶν ἐσχατολογικῶν ἐνθουσιασμῶν, δέν ἔδινε τόσο σημασία στήν σωματική γέννηση καί στήν ἐν γένει σωμα-τική ζωή ὅσο στήν πνευματική γέννηση, πού θεωρεῖτο ἡ βάπτισμα, καί στό σωματικό θάνατο ὡς γέννηση γιά τήν αἰώνια πνευματική ζωή, γι' αὐτό καί ὁ θάνατος κατ' ἀρχάς τῶν μαρτύρων καί στή συνέχεια ὄλων τῶν ἁγίων ὀνομαζόταν γενέθλιος ἡμέρα (natalitia). Συνεπῶς ἡ ἡμέρα τῆς γεννήσεως δέν θεωρεῖτο ἡμέρα μεγάλης χαρᾶς ἐπειδή γεννήθηκε ἕνας ἀκόμη ἁμαρτωλός, ὁ ὁποῖος μόνο μέ τή βάπτισμά του εἶχε τή δυνατότητα πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καί γι' αὐτό ἡ ἡμέρα τῆς βαπτίσεως ἀποτελοῦσε ἡμέρα χαρᾶς. Χωρίς τή βάπτισμα οἱ χριστιανοί θά μπορούσαν νά ἐπαναλαμβάνουν τούς λόγους τοῦ Ἰωβ «ἀπόλοιτο ἡ ἡμέρα, ἐν ἧ ἐγεννήθην». Μέ αὐτές τίς χριστιανικές ἀντιλήψεις πιστεύω ὅτι δικαιολογεῖται γιατί οἱ χριστιανοί τῶν πρώτων αἰῶνων δέν αἰσθάνονταν τήν ἀνάγκη νά θεωρήσουν ιδιαίτερη ἐορτή τήν ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου καί νά τήν ἐορτάσουν ξεχωριστά, ἀλλά τήν συνεόρταζαν μέ τό σπουδαῖο γεγονός τῆς Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

[1](#) ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Πρός τούς ἀπολιμπανομένους τῶν θείων συνάξεων, PG 49, 365.

[2](#) J. C. MCCOLISTER, The Christian book of Why, London 2000, σ. 205. J. M. GOLBY, The Making of the modern Christmas, London 2000, σ. 234. D. L. JEFFREY, "Christmas", A Dictionary of Tradition in English Literature, Grand Rapids, Mich: W. B. Eerdmans, 1992.

[3](#) Ἡ ἡμερομηνία Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ δέν εἶναι γνωστή. Τά εὐαγγέλια δέν ἀναφέρουν οὔτε τήν ἡμέρα οὔτε τό μήνα Γεννήσεως. Τό ἐνδιαφέρον γιά τόν προσδιορισμό τῆς ἡμερομηνίας τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἀναπτύχθηκε σταδιακά μετά τόν τρίτο αἰῶνα, ἄν καί ἀκόμη μετά τό 410 βλέπουμε τόν ἅγιο Ἰερώνυμο νά ἀντιτίθεται σέ μιά τέτοια προσπάθεια (βλ. Σχόλια Ἰεζεκιήλ, PL 25, 18). Ἐπίσης ἀπό τήν πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. ἐνδεικτικῶς D. L. JEFFREY, "Christmas", A Dictionary of Tradition in English Literature, αὐτόθι. Δ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΙΩΤΗ, «Ἡ πραγματική ἡμερομηνία τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως», Συμβολή εἰς τήν τάξιν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, 15 (2006), σσ. 17-28. Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗΣ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., Ἀθήνα 2000, σσ. 532-557, ὅπου παρατίθεται ἡ σχετική ἐπιχειρηματολογία καί πλούσια βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης τό λῆμμα "Christmas" στίς ἐγκυκλοπαίδειες New Catholic Encyclopedia καί World Book Encyclopedia.

[4](#) Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗΣ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., σσ. 532-533. Βλ. τό λῆμμα "Birthday", στό Unger's Bible Dictionary, Moody Press 1974.

[5](#) Βλ. CH. PANATI, Sacred origins of profound things: The stories behind the rites and rituals of the world's religions, Penguin publications (χωρίς ἡμερ.), σ. 216. Ὁ ἀπολογητής Ἀρνόβιος ὁ πρεσβύτερος (Γ'-Δ' αἰ.) ἀπό τή Νουμιδία σέ ἔργο του «Κατά Ἐθνικῶν» ἀναφέρει ὅτι δέν εἶναι ἴδιον ἐνός Θεοῦ νά γεννιέται μιά συγκεκριμένη ἡμερομηνία ὡς ἄπλος ἄνθρωπος (Arnobius, Disputationes adversus Nationes, Philologische Wochenschrift, Leipzig 1935, 1082-84 παρά Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗΣ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., σ. 532).

[6](#) Βλ. τό λῆμμα "Birthday" στήν ἐγκυκλοπαίδεια McClintock and Strong. Aug. Neander, The history of the christian religion and Church during the three first centuries, σ. 190.

[7](#) J. C. MCCOLISTER, The Christian book of Why, ὁ. π. σ. 205. J. M. GOLBY, The Making of the modern

Christmas, ὁ. π. σ. 234. Ὁ Ὀριγένης συχνά χρησιμοποιεῖ τίς λέξεις γενέθλια, γενεθλιαλογία συνδυάζοντας τή χρήση τους πάντοτε μέ παγανιστικά παραδείγματα. Γιά παράδειγμα ἡ λέξη γενέθλια συνδυάζεται μέ τήν «ἀπατηλό γενεθλιαλογία» (Κατά Κέλσου, 6, LXXX, ΒΕΠΕΣ 9, σ. 113 (PG 11,.....), ἐννοώντας τή μαντική χρήση τῆς γενέθλιας ἡμέρας ὡς μέσο πρόβλεψης μέ τή βοήθεια τῶν πλανητῶν. Ἡ «γενεθλιαλογία» μέ τήν ἐννοια τῆς σημερινῆς «ἀστρολογίας» καταδικάζεται ἀπό τήν Ἐκκλησία (βλ. λς' κανῶν τῆς ἐν Λαοδικεῖα Συνόδου).

8. A. NEANDER, The history of the christian religion and Church during the three first centuries, London (χωρίς ἡμερ.), σ. 190. D. L JEFFREY, "Christmas", A Dictionary of biblical tradition in English Literature, Grand Rapids, Mich.: W. B. Eerdmans, 1992. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι οἱ σαφεῖς ἀναφορές σέ γενέθλια στά βιβλικά κείμενα ἀφοροῦν μόνο εἰδωλολάτρες. Βλ. σχετικά τά χωρία Γεν. 40,20 (γενέθλια τοῦ Φαραώ)· Β' Μακ. 6,7 (μηνιαῖος ἑορτασμός γενεθλίων τοῦ Ἀντιόχου Δ')· Μάρκ. 6, 21 (δεῖπνο γιά τά γενέθλια τοῦ Ἡρώδη Ἀντίπα).

9. J. F. KELLY, The origins of Christmas, Liturgical Press 2004, σ. 53.

10. Βλ. ἐνδεικτικά Ἰω. 1,14· Ἐβρ. 1,6.

11. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ μοναδικός, ἀπ' ὅ,τι ἐρευνήσαμε, ἐκτός ἀπό τόν Ὀριγένη, ἐκκλησιαστικός συγγραφέας πού χρησιμοποιεῖ κατά τόν Β' αἰῶνα τή λέξη γενέθλια, δέ φαίνε-ται νά ἀντιμετωπίζει πρόβλημα στό συνδυασμό τῆς ἐννοιας τῆς γενέθλιας ἡμέρας μέ τή χριστιανική διδασκαλία: «Ἐπεὶ δε γενεθλίου ἡμέρας εἰκῶν ἡ ἀνατολή κακεῖθεν τό φῶς αὖξεται ἐκ σκότους λάμψαν τό πρῶτον, ἀλλά καί τοῖς ἐν ἀγνοία καλινδουμένοις ἀνέτειλεν γνώσεως ἀληθείας ἡμέρα» (Στρωματεῖς, VII, VII, PG 9, 416A). Ἐδῶ φαίνεται σαφῶς ἡ διαφορά μέ τήν ὁποία γινόταν ἀντιληπτή στήν Ἐκκλησία ἡ γέννηση ἢ τά γενέθλια τῶν (φαύλων) ἀνθρώπων ἀπό τή Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἢ τή γενέθλια ἡμέρα ὡς γενική ἐννοια. Ἀκόμη καί ὁ Ὀριγένης, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, συνδυάζει τόν ἑορτασμό τῶν γενεθλίων μέ τόν παγανισμό, τιμᾶ καί ξεχωρίζει τή Γέννηση τοῦ Κυρίου: «Εἰκός οὖν καί κατά τήν τοῦ Ἰησοῦ γένεσιν, ἐπὶ "πλήθος στρατιᾶς οὐρανίου", ὡς ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψε καγὼ πείθομαι, ἦνεσε τόν Θεόν καί ἔλεγε: "δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καί ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία", διά τοῦτο οἱ δαίμονες ἠτόνησαν καί ἐξησθένησαν, ἐλεγχθείσης αὐτῶν τῆς γοητείας καί καταλυθείσης τῆς ἐνεργείας... ὑπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ Ἰησοῦ καί τῆς ἐν αὐτῷ θειότητος» (Κατά Κέλσου, A, LX, ΒΕΠΕΣ 9, σ. 113 (PG 11, 769BC).

12. J. F. KELLY, The origins of Christmas, ὁ. π., σ. 53.

13. Ὅπως καταγράφεται στά Ματ. 1,8 κ. ἐξ.· Λουκ. 2,1-7· Φιλ. 2, 6-7 κ. ἀ.

14. Πουθενά στήν Καινή Διαθήκη δέν συναντᾶται κάποια σχετική ἀπαγόρευση, ἀντιθέτως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρει: «Μή οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς» (Κολ. 2,16).

15. Οἱ Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗΣ (Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., ὁ. π. σ. 533) ἀναφέρουν: «Τό οὐσιαστικό πρόβλημα ἀνέκυψε ὅταν ὁ πάπας Τελεσφόρος (125-136 μ. Χ.), γιά πρώτη φορά γύρω στό 135 μ.Χ., ἀποφάσισε νά μνημονεύσει τό ἰδιαίτερο γεγονός τῆς ἔλευσης τοῦ Θεανθρώπου στόν κόσμον, θεσπίζοντας τή γιορτή τῶν Χριστουγέννων, ἐπὶ βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ (117-138 μ.Χ.)». Πρβλ. A. COLINS, Stories behind the Great traditions of Christmas, Zondervan 2003, σσ. 12-13.

16. J. G. R. FORLOG, "Christmas", Encyclopedia of religions of faiths of man, Kessinger Publishing 2003, c 1906, 459.

17. J. I. PACKER, Nelson's illustrated manners and customs of the Bible, Thomas Nelson 1977, σ. 40. Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗΣ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., σ. 533.

18. F. L. CROSS, "Christmas", The Oxford Dictionary of the Christian Church, London 1957, σ. 277.

19. Οἱ μαρτυρίες ἀναφέρουν ὅτι ἡ γενέθλιος ἡμέρα τοῦ Σωτῆρος ἀπό μερικούς ἑορταζόταν τόν μῆνα Μάιον (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς I, XXI, PG 8, 884AB, 888AB), καί ἀπό ἄλλους ἑορταζόταν τήν ἕκτη Ἰανουαρίου (Παῦλος Ἐμέσης, Ὁμιλία λεχθεῖσα καθ' Ἰουάκ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας, καθημένου τοῦ μακαρίου Κυρίλλου, εἰς τήν γέννησιν τοῦ Κυρίου καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 77, 1433, 1437).

20. Για την ιστορική εξέλιξη τῶν ἐορτῶν βλ. F. SMIRNOV, Proishozhdenie i značenie prazdnika Roždestva Hristova, Kiev 1883. M. SKABALLANOVIČ, Hristianskie prazdniki. Roždestvo Hristovo, Kiev 1916, σσ. 177-182. H. KELLNER, Heortologie oder das Kirchenjahr und die Heiligenfeste in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Freiburg 1911, σσ. 82-106. B. BOTTE, Les origines de la Noël et de l' Epiphanie, Louvain, Mont César 1932. L. MIRKOVIĆ, Heortologija ili istorijski razvitak i bogoslužjenje praznika pravoslavne istočne Crkve, Beograd 1961, σσ. 83-95, 105-111.
21. ΕΦΡΑΙΜ ΣΥΡΟΥ, Sermo in trasfigurationem domini et dei salvatoris nostri Jesu Christi, ἔκδ. Τό Περιβόλι τῆς Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1998, 24,4-25,5 (μετρφ. ἀπό τὴν πρωτότυπη ἔκδ. DUP. ASSEMANI, Sancti patris nostri Ephraem Syri opera Omnia, vol. 2, Rome 1732). ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Κατὰ αἰρέσεων, II, I, PG 41, 921CD-922A.
22. Ἡ ἔκφραση dies epiphaniarum sive manifestationum ἦταν γνωστὴ ἀκόμα καὶ στοὺς εἰδωλο-λάτρεις. Βλ. Ammianus Marcellinus, 21, 2 παρά L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 105.
23. «Οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείδου καὶ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ τὴν ἡμέραν ἐορτάζουσι, προδια-νυκτερεύοντες ἀναγνώσι...» ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, Στρωματεῖς I, XXI, PG 8, 888A. Πρβλ. M. SKABALLANOVIČ, Hristianskie prazdniki, σ. 178.
24. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Κατὰ Κέλσου Α', Η', XXII, ΒΕΠΕΣ 10, σ. 191. (PG 11,1549C-1552B).
25. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια (ἀμφ.), PG 10, 1177-1189.
26. TH. RUINART, Acta martyrum. Passio sancti Philippi Heracleae, Pers secunda, Augustae Vindelicorum MDCCII, σ. 438.
27. L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 106.
28. ΕΦΡΑΙΜ ΣΥΡΟΥ, Sermo in trasfigurationem domini et dei salvatoris nostri Jesu Christi, ὁ. π., 24,4-25,5.
29. Itinerarium Aetherae, ἔκδ. Sources Chrétiennes (στό ἐξῆς S C) 21, σσ. 202 κ. ἐξ. Βλ. H. PÉTRÉ, Introduction, αὐτόθι, σσ. 63 κ. ἐξ.
30. Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum XXI, 2, 5, παρά A. G. MARTIMORT, L' Église en prière. Introduction à la Liturgie, Desclée, Paris 1961, σ. 729.
31. παρά L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 107.
32. Βλ. H. STERN, Le calendrier de 354. Étude sur son texte et sur ses illustrations, Paris 1953. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πατρολογία Β', Ἀθήνα 1990, σσ. 178-179. H. Kellner, Heortologie, σ. 87, 92. A. G. MARTIMORT, L' Église en prière, σ. 728. L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 85. Ὁ Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ἀναφέρει (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθήνα 1959, σ. 313) ὅτι «ἡ ἐκκλησια-στικὴ ἐορτὴ τῶν Χριστουγέννων τῆς 25ης Δεκεμβρίου εἰσήχθη περί τό 335 ἐν Ρώμῃ... Ἐκ τῆς Ρώμης... μετεδόθη εἰς τὴν ἐπίλοιπον Δύσιν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν». Ἡ ὑπαρξὴ ἀρχαίων ὕμνων μέ χριστουγενιάτικη θεματολογία μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ πρῶτα βήματα πού ὀδήγησαν στὸν ἐορτασμό ἔγιναν κατὰ τὸν 7' αἰῶνα. Βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πατρολογία, τόμ. Α', Ἀθήνα 1982, σ. 474: «Ὁ πάπυρος Rainer 542 παραδίδει τρεῖς ἀρχαίους ὕμνους, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν μᾶλλον στὸν 7' αἰῶνα, ἀφοῦ ὁ πάπυρος εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ'... Πιθανόν νά πρόκειται γιά ὕμνο στά Χριστούγεννα: Ὁ γεννηθεὶς ἐν Βηθλεέμ / καὶ ἀνατραφεὶς ἐν Ναζαρέτ / καὶ οἰκήσας ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ... Ποιμένες ἀγραυλοῦντες / ἐθαύμασαν οὖν / γονυπεσόντες ἔλεγον...».
33. F. SMIRNOV, Proishozhdenie i značenie, σ. 179. A. G. MARTIMORT, L' Église en prière, σ. 728. PH. SCHAFF – D. SCHLEY SCHAFF, History of the christian Church, vol. III, σ. 233. J. F. KELLY, The origins of Christmas, ὁ. π., σσ. 68-70. Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ, σσ. 536-537.
34. H. KELLNER, Heortologie, σ. 99. PH. SCHAFF, History of the christian Church, vol. I: Apostolic Christianity A. D. 1-100, σσ. 80, 294 vol. III: Nicene and Post-Nicene Christianity A. D. 311-600, σσ. 232-233. W. MCAFEE, Τὰ πέντε μεγάλα ζωντανά θρησκευτά, μτρφ. Σ. Ἀγουρίδη, Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα

2001, σ. 192. Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., σσ. 535-536. Γιά τίς ἐορτές τῶν ἡλιοστασίων Βλ. ἐπίσης Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗ, Μετρώντας τόν ἄχρονο χρόνο. Ὁ χρόνος στήν Ἀστρονομία, Ἀθήνα, 1994.

[35.](#) Γιά τόν ἴδιο πιθανότατα λόγο ἐπιλέχθηκε ἀργότερα τό θερινό ἡλιοστάσιο (24 Ἰουνίου) γιά τήν ἐορτή τοῦ γενεθλίου τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννη, ὡς ἡ καταλληλότερη ὑπενθύμιση τῶν λόγων του «ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμέ δέ ἐλαττοῦσθαι» (Ἰω. 3,30). Βλ. ΡΗ. SCHAFF, History of the christian Church, αὐτοθι.

[36.](#) Πρβλ. Ζαχ. 6,12: «ἀνατολή ὄνομα αὐτῶ»· Ψαλ. 18,6: «ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τό σκῆνωμα αὐτοῦ».

[37.](#) Προτρεπτικός πρὸς Ἑλληνας, 9, PG 8, 196B.

[38.](#) ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ ΚΑΡΘΑΓΕΝΗΣ, De orat. Dom. 35.

[39.](#) PL 17, 637.

[40.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΘ' εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 336A, 392A.

[41.](#) Ἔκδοσις ἀκριβῆς ὀρθοδόξου πίστεως 85, ἔκδ. Β. Kotter, σ. 190 (PG 94, 1133....)

[42.](#) Στιχηρόν Ἰδιόμελον Λιτῆς Ἑσπερινοῦ ἐορτῆς Χριστουγέννων, Μηνᾶιον Δεκεμβρίου, ἔκδ. ..., σ. 386.

[43.](#) Τροπάριον Ἑσπερινοῦ ἐορτῆς Χριστουγέννων, αὐτόθι, σ. 383.

[44.](#) Ἀπολυτίκιον ἐορτῆς Χριστουγέννων, αὐτόθι, σ. 387.

[45.](#) J. MOSSAY, Les fêtes de Noël et d'Épiphanie d'après les sources littéraires cappadociennes du IVe siècle, Louvain: Abbaye du Mont César 1965, σ. 2. Παρ' ὅλα αὐτά ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Μέγας (590-640) πίστευε ὅτι «αἱ ἐορταὶ τῶν ἐθνικῶν πρέπει νά μετατραπῶσι βαθμιαίως εἰς χριστιανικάς» παρά Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ, σ. 535.

[46.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολή Δ' Πρὸς Εὐσέβιον, PG 46, 1025A.

[47.](#) L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 86.

[48.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, Εἰς τόν μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος, PG 36, 561C-564A.

[49.](#) Αὐτόθι, 561C.

[50.](#) PG 36, 312.

[51.](#) Αὐτόθι, 313C.

[52.](#) M. SKABALLANOVIĆ, Tolkovii tipikon, I, Kiev 1910, σ. 300. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Hristianskie prazdniki, σ. 180.

[53.](#) PG 31, 1457-1476. Πρβλ. Σ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ-Μ. ΔΑΝΕΖΗ, Στά ἴχνη τοῦ Ι.Χ.Θ.Υ.Σ., ὁ. π., σ. 537.

[54.](#) Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνική Πατρολογία, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1989, σ. 53. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟ-ΠΟΥΛΟΥ, Πατρολογία Β', σ. 400.

[55.](#) Γιά τή χρονολόγησι τοῦ ἔργου βλ. J. DANIELOU, «La chronologie des sermons de Grégoire de Nysse», Revue des sciences religieuses, 29 (1955), σ. 351. J. QUASTEN, Initiation aux Pères de l'Église, III, Paris 1963, σ. 397. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πατρολογία Β', σ. 621. Η. ΜΟΥΤΣΟΥ-ΛΑ, «Γρηγόριος Νύσσης (335/340-395/400)», Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καί Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων (ΒΕΠΕΣ) 65, σ. 299.

[56.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιτάφιος Λόγος εἰς τόν ἴδιον ἀδελφόν τόν Μ. Βασίλειον, PG 46, 788C-789A.

Βλ. Η. KELLNER, *Heortologie*, σ. 84. L. MIRKOVIĆ, *Heortologija*, σ. 87. Βλ. και Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ, 'Εκκλησιαστική 'Ιστορία, ὄ. π., σ. 778: «376 (περίπου) καθιεροῦται και ἐν 'Ανα-τολῇ ὁ ἑορτασμός τῶν Χριστουγέννων κατά τήν 25ην Δεκεμβρίου».

[57.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, 'Εγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Στέφανον τόν Πρωτομάρτυρα, PG 46, 701C-704A. Γιά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Στεφάνου βλ. L. MIRKOVIĆ, *Heortologija*, σσ. 96-98.

[58.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, 'Εγκώμιον ἕτερον εἰς τόν ἅγιον Στέφανον τόν Πρωτομάρτυρα, PG 46, 721A.

[59.](#) Αὐτόθι, 721A, 729B. Τό θέμα τῆς διαδοχῆς τῶν λειτουργικῶν ἑορτῶν συνατοῦμε και στόν 'Αστέριο 'Αμασειας ('Εγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους κορυφαίους ἀποστόλους Πέτρον και Παῦλον, PG 40, 264-300). Πρβλ. J. MOSSAY, *Les fêtes*, σσ. 18-19.

[60.](#) Γιά τήν ἀθηντικότητα τῆς ὁμιλίας και τήν ἡμερομηνία ἐκφωνήσεως βλ. J. QUASTEN, *Initiation aux Pères de l'Église*, III, σ. 395. J. MOSSAY, *Les fêtes*, σ. 12. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, 'Ελληνική Πατρολογία, τόμ. Δ', σ. 178. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία Β'*, σ. 622. Η. ΜΟΥΤΣΟΥ-ΛΑ, «Γρηγόριος Νύσσης (335/340-395/400)», σ. 268.

[61.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τήν ἡμέραν τῶν Φώτων*, PG 46, 580BC.

[62.](#) ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, *Λόγος κατηγορικός τῆς ἑορτῆς τῶν Καλανδῶν*, PG 40, 217C.

[63.](#) PG 36, 312-333.

[64.](#) PG 36, 356-360.

[65.](#) PG 36, 360-425.

[66.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΛΗ'* εἰς τά Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 312A.

[67.](#) Αὐτόθι, 329BD.

[68.](#) ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λόγος ΛΘ'* εἰς τά ἅγια Φῶτα, PG 36, 349B.

[69.](#) Αὐτόθι, 349C.

[70.](#) ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *'Ομιλία Μ'* εἰς τό ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 360B.

[71.](#) Αὐτόθι.

[72.](#) ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *'Ομιλία ΛΘ'* εἰς τά ἅγια Φῶτα, PG 36, 349B.

[73.](#) Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ, *Περί τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ πρὸς Ζαχαρίαν τόν Καθολικόν τῆς μεγάλης 'Αρμενίας*, PG 96, 1445C-1448A: «ἔλθῶν 'Ονώριος ἐν τῷ Βυζαντίῳ εἰς ἔργον τι, διηγήσατο τῇ μητρί και τῷ ἀδελφῷ, ὅτι πῶς οἱ 'Ρωμαῖοι ἑορτάζουσι τήν Γέννησιν εἰς τήν ἡμέραν αὐτῆς, μετά ἀναγνωσμάτων τελείων, και πολλῶν τροπαρίων και στοιχαρίων.... 'Εφάνη-σαν δέ τά ῥήματα αὐτοῦ τοῦ 'Ονωρίου, ἐνώπιον τῆς μητρὸς αὐτοῦ, και 'Αρκαδίου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἀρεστά. Δεικνύουσι τήν δύναμιν τοῦ ἔργου 'Ιωάννη τῷ Χρυσοστόμῳ τῷ ἁγίῳ πατριάρχῃ. Αὐτός δέ, ἐν πολλῇ ἀγχινοία και προθυμία δεξάμενος τόν λόγον... ἐχάρη. Ἔγουν ἐκ τῆς Κύπρου τόν μακάριον 'Επιφάνιον, ὅς ἐκ τῆς τῶν 'Εβραίων γραφῆς, και 'Ιωσήπου τοῦ χρονο-γράφου τῆς ἱστορίας, βεβαιώσας τόν λόγον, ὥρισε τήν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος Δεκεμβ. κε'». Πρβλ. Η. KELLNER, *Heortologie*, σ. 86. BAUMSTARK, «Die zeit einführung des Weihnachtsfestes in Konstantinopel», *Oriens Christianus* 11(1902), σ. 441. V. GRUMEL, «les invectives contre les Arméniens du "Catholicos Isaac"», *Revue des Études Byzantines* XIV (1956), σσ. 179-180. L. MIRKOVIĆ, *Heortologija*, σ. 87.

[74.](#) Γιά τή χρονολογία Βλ. J. QUASTEN, *Initiation aux Pères*, σ. 637. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, 'Ελληνική Πατρολογία, τόμ. Δ', σ. 274.

[75.](#) ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Λόγος πανηγυρικός εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 49, 351. Βλ. M. SKABALLANOVIĆ, Hristianskie prazdniki, σ. 180. L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 88. Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνική Πατρολογία, αὐτόθι.

[76.](#) JOANNIS CASSIANI, Collationes 10, PL 49, 820A. Ἑλληνική μετάφραση: Ἀββᾶ Κασσιανοῦ, Συνομιλίες μέ τούς Πατέρες τῆς ἐρήμου, τόμ. Α΄, ἔκδ. «Ἐτοιμασία», Ἱ. Μονή Τιμίου Προδρόμου Καρέας 2004, σ. 364.

[77.](#) ΠΑΥΛΟΥ ΕΜΕΣΗΣ, Ὁμιλία λεχθεῖσα καθ' Χοιᾶκ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας, καθημένου τοῦ μακαρίου Κυρίλλου, εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 77, 1433C. H. KELLNER, Heortologie, σ. 83. L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 89.

[78.](#) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΣΕΛΕΥΚΕΙΑΣ, Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον πρωτομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Στέφα-νον, PG 85, 469. Βλ. H. USENER, Religionsgeschichtliche Untersuchungen, I, Das Weihnachtsfest, Bonn 1911, σ. 333. H. KELLNER, Heortologie, σ. 103.

[79.](#) Itinerarium Aetherae, ἔκδ. SC 21, σ. 202 κ. ἔξ.

[80.](#) GREGORI TURONENSIS, Libri Miraculorum 1, 88, PL 71, 783ABC. Πρβλ. L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σσ. 89-90.

[81.](#) ΚΟΣΜΑ ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΟΥ, Χριστιανική Τοπογραφία, 5, PG 88, 197ABC.

[82.](#) «...μόνον δέ μέχρι τήμερον Παλαιστῖνοι καί οἱ προσκείμενοι τούτοις ἄραβες οὐ συμφωνοῦσι τῇ κοινῇ τῶν πάντων γνώμῃ καί τὴν ἡμετέραν ἑορτὴν τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως οὐχ ἑορτάζουσιν», ΑΒΡΑΜΙΟΥ ΕΦΕΣΟΥ, Λόγος εἰς τόν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου, PO 16, 443. Πρβλ. M. JUGIE, «Abraham d' Éphèse et ses écrits», Byzantinische Zeitschrift, 22 (1913), σσ. 37-59. Πρβλ. M. JUGIE, «La première fête mariale en Orient et en Occident, l' Avent primitif», Echos d' Orient 22 (1923), σ. 130. L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σ. 90.

[83.](#) ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Εἰς τούς ἁγίους Πέτρον καί Παῦλον, PG 87, 3361B.

[84.](#) «Καί μετὰ τόν ἄλλον ἐνιαυτόν ὑπερβάς ἀπό τῆς τῶν γενεθλίων αὐτοῦ ἡμέρας, τουτέστιν Ἐπιφανίων, ἧτις τυγχάνει ἕκτη Ἰανουαρίου μηνός» (ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Κατά αἰρέσεων, II, I, ἔκδ. Hinrichs, Leipzig 1922, 2, 298, 17-20 (PG 41, 936C). «καί μετὰ ταῦτα ὡς πληρωθέντος τοῦ διετοῦς χρόνου μετὰ τό βάπτισμα, καί τὴν αὐτοῦ γέννησιν, ἀπό Νοεμβρίου μηνός, καί ἀπό Ἰανουαρίου μηνός» (αὐτόθι, ἔκδ. Hinrichs, Leipzig 1922, 2, 295, 10-12. PG 41, 933B)

[85.](#) «ἐκ πολλῶν δέ ἠναγκάσθημεν παραστῆσαι διὰ τούς ἀπειθοῦντας ὅτι τὰ Ἐπιφάνεια καλῶς εἴρηται ἢ ἔνσαρκος γέννησις τοῦ Σωτῆρος ἢ ἐν Βηθλεέμ γενομένη, ὀγδόῃ ὥρᾳ γεννηθέντος αὐτοῦ καί ἐπιφανέντος τοῖς ποιμέσι καί τῷ κόσμῳ διὰ τῆς ἀγγέλων μαρτυρίας» (αὐτόθι, 2, 287, 4-7). Πρβλ. M. SKABALLANOVIĆ, Hristianskie prazdniki, αὐτόθι. A. G. MARTIMORT, L' Église en prière, σ. 731.

[86.](#) Cod. Justin. 3, 12, 5.

[87.](#) Cod. Justin. 3, 12, 6.

[88.](#) L. MIRKOVIĆ, Heortologija, σσ. 90-91.

[89.](#) Τό οὐδέτερο πληθυντικῷ πού παρατηροῦμε, χρησιμοποιεῖται γιά τίς ὀνομασίες τῶν ἑορτῶν καί ὅ,τι αὐτές περιλαμβάνουν. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικά τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος: Τίς ἐτήσιες ἑορτές τίς ὀνομάζει «τά ἐτήσια», τὴν ἑορτὴ τῶν γενεθλίων «τά γενέθλια», τὴν ἑορτὴ τοῦ γάμου «τά γαμήλια», τὴν ὀνομαστικὴ ἑορτὴ «τά ὀνομαστήρια», τὴν ἑορτὴ τῶν ἐγκαινίων κατοικίας «τά κατοικέσια», κάθε χαρμόσυνη ἑορτὴ «τά χαρμόσυνα» κ.ο.κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος Μ΄ εἰς τό ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 360B.

[90.](#) K. KEYSSNER, «Natalis templi», Real-Encyclopädie, XXXXII (1935), 1800-18002. CHR. MOHRMANN, Epiphania, Nijmegen, Dekker & Van de Vegt, 1953, σσ. 647, 663.

- [91.](#) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, PG 31, 1473A.
- [92.](#) ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΣΕΙΑΣ, Λόγος κατηγορικός τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν, PG 40, 217C.
- [93.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὉμιλίαΛΗ΄ εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 312C.
- [94.](#) ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, Λόγος Α΄ εἰς τὰ Γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 39, 37AB. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σσ. 23-24.
- [95.](#) A. GRABAR, Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, II vol. Iconographie, Paris 1946, σσ. 144-145, 152.
- [96.](#) Αὐτόθι, I, σ. 28· II, σ. 136.
- [97.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, PG 46, 1136B: «...τῇ γενομένη διὰ τοῦ φωτός αὐτῷ θεοφανείᾳ Μωυσέως». Πρβλ. ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΣΕΙΑΣ, Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους κορυφαίους ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον, PG 40, 288B: «Κακεῖ γάρ ὁ αὐτός οὗτος Θεός τῷ Μωυσεῖ ἐμφανίζων, ἐν πυρὶ ἐλάλει· καὶ τὸν νόμον διδούς ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, πυρὶ κατα-λάμπων».
- [98.](#) ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΣΕΙΑΣ, αὐτόθι, 284D-285A: «καὶ περιλάμπας αὐτὸν αἰφνίδιον τῷ φωτί, καταπλήττει καὶ μεταβάλλει πρὸς ταπεινότητα, στήσας μὲν τοῦ δρόμου διὰ τὸν φόβον, τοὺς δὲ τὸ πυρῶδες καὶ θυμοειδές βλέποντας ὀφθαλμοὺς σωφρονίσας τῷ σκότῳ».
- [99.](#) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, PG 31, 1473A.
- [100.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 313C.
- [101.](#) ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικός, Θ΄, PG 20, 1369C.
- [102.](#) ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον, PG 48, 752. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σσ. 21-23.
- [103.](#) Βλ. Β΄ Μακ. 2,21· 3,24· 5,4· 12,22· 14,15· 15,27. Γ΄ Μακ. 2,9· 5,8.
- [104.](#) Βλ. Ρωμ. 16,26· Α΄ Τιμ. 3,16· Β΄ Τιμ. 1,10· Β΄ Θεσ. 2,8 κ. ἄ.
- [105.](#) ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ἐκκλησ. Ἱστορία, 1, 5, ἔκδ. SC 31, σ. 20 (PG 20, 81A). Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως, 3, 41, 20, 1101A.
- [106.](#) «... τότε ἐπεφάνη ἡ χάρις, τότε ἡ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός ἀκτὶς ἀνέτειλε. Τότε ἐπέφανε τῆς δικαιοσύνης ὁ ἥλιος...» (ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, PG 46, 1132C). «...τό νῦν ἐπιφανῆναι τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ τὴν θείαν ζωὴν» (αὐτόθι, 1129C).
- [107.](#) ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΣΕΙΑΣ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον, PG 40, 345C.
- [108.](#) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, PG 31, 1469C.
- [109.](#) ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁμιλία ΙΔ΄ κατὰ μεθύοντων, αὐτόθι, 445C.
- [110.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος, PG 36, 561C.
- [111.](#) ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Λόγος Μ΄ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 392BC.
- [112.](#) ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Πρὸς τοὺς ἀπολιμπανομένους τῶν θείων συνάξεων, καὶ εἰς τὸ ἅγιον καὶ σωτήριον βάπτισμα, PG 49, 365. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σσ. 27-29.
- [113.](#) CHR. MOHRMANN, Epiphania, σσ. 649-650.

[114.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος Λ Θ΄ εις τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 336 A, 357D.

[115.](#) Αὐτόθι, 336A.

[116.](#) Αὐτόθι, 360A. Τό θέμα αὐτό εἶναι πολύ ἀγαπητό σ' ὅλους τοὺς Καππαδόκες Πατέρες. Βλ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, Λόγος Α΄ εις τὰ Γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 39, 44 A: «ἵνα φαινόμεθα ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ». Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐγκώμιον εις τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα, PG 46, 728A κ. ἐξ.· 729B κ. ἐξ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος Μ΄ εις τὸ ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 409C.

[117.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος Μ΄ εις τὸ ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 364B-365B.

[118.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 577C-580A.

[119.](#) ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΣΕΙΑΣ, Λόγος κατηγορικός τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν, PG 40, 217C. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σσ. 24-27.

[120.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εις τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, PG 46, 1148C.

[121.](#) ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, Λόγος Α΄ εις τὰ Γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 39, 36AB.

[122.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, αὐτόθι. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΘ΄ εις τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 336C-337AB.

[123.](#) Ὁ Γρηγόριος Νύσσης λέγει συγκεκριμένα: «καὶ στενοχωρεῖ μὲν ὁ λαὸς τὸν οἶκον, εἴσω τῶν ἱερῶν ἀδύτων γινόμενος· πληροὶ δὲ τὸν ἔξω χῶρον ἐν τοῖς προτεμενίσμασιν, ὅσον οὐ χωρεῖται παρά τῶν ἔνδον, κατὰ τὴν εἰκόνα τῶν μελισσῶν. Αἱ μὲν γὰρ ἔνδον ἐργάζονται, αἱ δὲ ἔξωθεν περιμβοβοῦσι τὸ σμῆνος» (Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 577A).

[124.](#) Γιά τίς ἡμερομηνίες βλ. MARIE-MADELEINE HAUSER-MEURY, Prosopographie zu den Schriften Gregors von Nazianz, Bonn, σσ. 41-42, σημ. 47. E. STEIN, Histoire du Bas-Empire, I, Paris et Bruges 1959, σσ. 179, 509 σημ. 104. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σ. 32.

[125.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος, PG 36, 561C-564A. Τό ἴδιο γεγονός περιγράφει εὐσύνοπτα καὶ ὁ Θεοδώρητος Κύρου: «εἰς τε τὸν θεῖον νεῶν εἰσελήλυθε καί... τῷ θυσιαστηρίῳ τὰ εἰωθότα προσενήνοχε δῶρα» (Ἐκκλ. Ἰστ., PG 82, 1161C).

[126.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 577AB. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐκφράζει τὸ ἴδιο πάθος παρομοιάζοντας τὸν ἑαυτό του μὲ ἐστιάτορα πού προσ-φέρει στό ποιμνίό του λαμπρὴ τράπεζα, ἢ ὁποία περιέχει τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ: «Ἦ βούλεσθε (καὶ γὰρ ἐγὼ σήμερον ἐστιάτωρ ὑμῖν) ἐγὼ τὸν περὶ τούτων περατῶ λόγον τοῖς καλοῖς ὑμῖν δαιτυμόσιν, ὡς οἶόν τε δαμιλῶς τε καὶ φιλοτίμως, ἴν' εἰδῆτε, πῶς δύναται τρέφειν ὁ ξένος τοὺς ἐγχωρίους, καὶ τοὺς ἀστικούς ὁ ἄγροικος... καὶ τοὺς περιουσία λαμπρούς, ὁ πένης καὶ ἀνέστιος; Ἄρξομαι δὲ ἐντεῦθεν· καὶ μοὶ καθήρασθε, καὶ νοῦν, καὶ ἀκοήν καὶ διάνοιαν, ὅσοι τρυφᾶτε τὰ τοιαῦτα· ἐπειδὴ περὶ Θεοῦ, καὶ θεῖος ὁ λόγος· ἴν' ἀπέλθῃτε τρυφήσαντες ὄντως τὰ μὴ κενούμενα» (Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 317A).

[127.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, αὐτόθι, 316A.

[128.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, PG 46, 1141C- 1144A. Ἑρμηνεία τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων ἐκτός τοῦ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, αὐτόθι, 1141B-1148B βλ. ἰδιαίτερα ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, PG 31, 1461C-1476A.

[129.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 316A-325D. Πρβλ. ἐνδεικτικῶς Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περί τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, 4, PG 52, 789. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 586. ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟ- ΜΟΥ, Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 52, 789.

[130.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 320B.

[131.](#) Αὐτόθι, 324B.

[132.](#) Αὐτόθι, 324C.

[133.](#) Αὐτόθι, 325A.

[134.](#) Αὐτόθι, 325B.

[135.](#) Εἶναι πολύ χαρακτηριστική ἡ φράση πού χρησιμοποιεῖ ἐπί τοῦ προκειμένου: «τό γάρ ἀπρόσληπτον, ἀθεράπευτον· ὁ δέ ἦνωται τῷ Θεῷ τοῦτο καί σώζεται» (Ἐπιστ. 101 Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον, PG 37, 181).

[136.](#) ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 325B

[137.](#) Αὐτόθι, 325B.

[138.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 324B-325D.

[139.](#) Αὐτόθι, 329CD-332A.

[140.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 588B κ. ἐξ.

[141.](#) Αὐτόθι, 592C-593A.

[142.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΘ΄ εις τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 336A.

[143.](#) Αὐτόθι, 353C-356A.

[144.](#) Αὐτόθι, 368AB.

[145.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 585ABCD.

[146.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Εἰς τό ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 413BC.

[147.](#) Αὐτόθι, PG 36, 404C-408D. Πρβλ. αὐτόθι, 409A-425D.

[148.](#) Αὐτόθι, 405B.

[149.](#) Αὐτόθι, 408CD.

[150.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΘ΄ εις τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 348A.

[151.](#) Βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πατρολογία, Α΄ σσ. 384, 447, Β΄, σσ. 114-115. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. Γ΄, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 387-391. J. QUASTEN, Initiation aux Pères, σσ. 29-37. B. ALTANER, Précis de Patrologie, Paris 1941, σ. 236-238.

[152.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, PG 46, 585B.

[153.](#) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, PG 31, 1473C.

[154.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 329A.

[155.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, PG 46, 1148C-1149C. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σσ. 45-46.

[156.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, 584CD.

[157.](#) Αὐτόθι, 592A.

[158.](#) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, PG 31, 1457C.

[159.](#) «Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, καὶ Θεός καὶ ἄνθρωπος ἐστίν. Θεός ἐστίν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων γεννηθείς, καὶ ἄνθρωπος ἐστίν ἐκ τῆς οὐσίας τῆς μητρὸς ἐν χρόνῳ γεννηθείς. Τέλειος Θεός καὶ τέλειος ἄνθρωπος... Ἴσος τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα... Ὅς, εἰ καὶ Θεός ὑπάρχει καὶ ἄνθρωπος, ὅμως οὐ δύο, ἀλλ' εἷς ἐστὶ Χριστός. Εἷς δέ, οὐ τροπῆ τῆς θεότητος εἰς τὴν σάρκα, ἀλλὰ προσλήψει τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸν Θεόν. Εἷς πάντως, οὐ συγχύσει τῶν φύσεων, ἀλλ' ἐνόητι τῆς ὑποστάσεως... Θεός καὶ ἄνθρωπος εἷς ἐστὶ Χριστός» Ἀθανασιανόν Σύμβολον, I. ΚΑΡΜΙΡΗ, Τά Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμ. I, Ἐν Ἀθήναις 1960, σσ. 103-104.

[160.](#) ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ, Λόγος Γ' εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, Τά Εὐρεθέντα Β', ἔκδ. Εὐγενίου Βουλγάρεως, Ἐν Λειψία 1768, σ. 233.

[161.](#) Αὐτόθι, Λόγος Β' εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, σσ. 149-150.

[162.](#) Αὐτόθι, Λόγος εἰς τὴν σωτήριον Σταύρωσιν, σ. 172.

[163.](#) ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Κατὰ Κέλσου Α', LIX, ΒΕΠΕΣ 9, σσ. 108 κ. ἐξ.· Β' XXXIII, αὐτόθι, σσ. 149 κ. ἐξ.· Β' XXIII, αὐτόθι, σσ. 143 κ. ἐξ. (PG 11, 760C κ. ἐξ.· 848B κ. ἐξ.· 841B κ. ἐξ.). Ὁ Ὀριγένης ἀπὸ χριστιανικῆς πλευρᾶς ἀναφέρεται «τοῖς τοῦ ἀπαθοῦς πάθεσιν», Ἐκλογαί Ψαλμ. ΚΑ', ΒΕΠΕΣ, 15, σ. 344 (PG 12, 1253A). Πρβλ. H. CROUZEL, «La Passion de l'Impassible», L'homme devant Dieu. Mélanges offerts au P. H. de Lubac. Exégèse et patristique (Théologie, 56), Paris 1963, σσ. 272-273. J. MOSSAY, Les fêtes, σ. 46.

[164.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, PG 46, 1129CD.

[165.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, 577B.

[166.](#) ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, Λόγος κατηγορικός τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν, PG 40, 216B.

[167.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΘ' εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 336A.

[168.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 316BCD. Οἱ εἰδωλολατρικὲς καταχρήσεις πού ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος, ἀντιστοιχοῦν μέ τίς τέρ-ψεις τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν πού περιγράφει ὁ Λιβάνιος (Oratio IX, 6-14, ἔκδ. R. FOERSTER, I, 2, σσ. 394-397). Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σ. 50.

[169.](#) ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΛΘ' εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, PG 36, 336C.

[170.](#) Αὐτόθι, 337ABC.

[171.](#) Αὐτόθι, 340AB.

[172.](#) Αὐτόθι, 341A.

[173.](#) Αὐτόθι, 341C.

[174.](#) Αὐτόθι, 345B. Πρβλ. J. MOSSAY, Les fêtes, σσ. 48, 54-56.

[175.](#) ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, Λόγος Α' εἰς τὰ Γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 39, 44 AB.

[176.](#) ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περί τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, ΒΕΠΕΣ 30, σ. 119 (PG 25 192B).

177. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΑΗ΄ εις τὰ Θεοφάνεια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 516AB.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- D. L. JEFFREY, “”, A Dictionary of Tradition in English Literature, Grand Rapids, Mich: W. B. Eerdmans, 1992, σ.....
- D. L. JEFFREY, “Christmas”, A Dictionary of biblical tradition in English Literature, Grand Rapids, Mich.: W. B. Eerdmans, 1992, σ.
- J. M. GOLBY, The Making of the modern Christmas,2000, σ.....
- J. C. MCCOLISTER, The Christian book of Why,2000, σ. 205.
- [1]..... “Christmas”, New Catholic Encyclopedia, σ.
- “Christmas”, World Book Encyclopedia, Deluxe 2005, σ....
- PH. SCHAFF – D. SCHLEY SCHAFF, History of the christian Church, vol. III, Kessinger Publishing 2004, σ. 233.
- “Birthday”, Unger’s Bible Dictionary, Moody Press 1974, σ.
- Βλ. CH. PANATI, Sacred origins of profound things: The stories behind the rites and rituals of the word’s religions, Penguin publications,σ. 216.
- Cyclopaedia McClintock and Strong,
- A. NEANDER, The history of the christian religion and Church during the three first centuries, σ. 190.
- J. F. KELLY, The origins of Christmas, Liturgical Press 2004, σ. 53.
- A. COLINS, Stories behind the Great traditions of Christmas, Zondervan 2003, σ. 12-13.
- J. G. R. FORLOG, “”, Encyclopedia of religions of faiths of man, Kessinger Publishing 2003, c 1906, 459
- J. I. PACKER, Nelson’s illustrated manners and customs of the Bible, Thomas Nelson 1977, σ. 40.
- F. L. CROSS – E. A. LIVINGSTONE, “.....”, The Oxford Dictionary of the Christian Church, Oxford University Press 2005, σ. 557.